Bat. Gen.
XXII
551

Brumund,
Een en ander van h

Hem - d : 1010229536.

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.
Tanggal : 19 Maret 2012
No. Induk : 20939/PN-MUSEUM/'12
BIB - ID : 1098616 0
Beli / Hadiah : Ex. Museum

283400

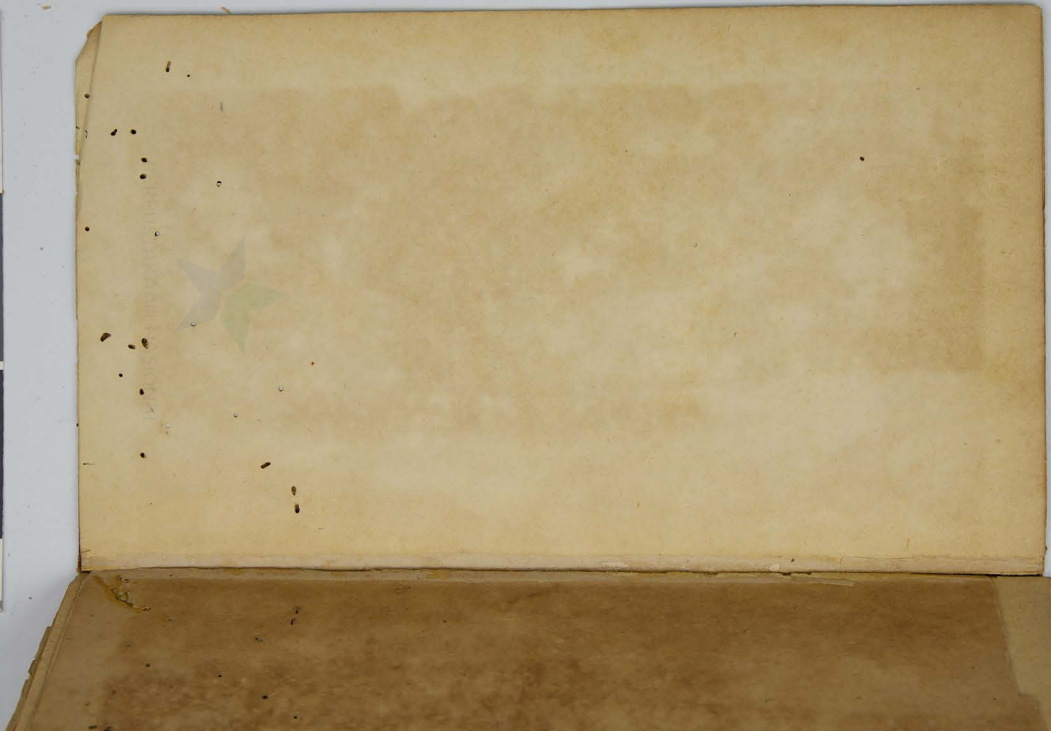

EEN EN ANDER VAN HET OUDE BATAVIA

DOOR

J. G. F. BRUMUND.

[Dit stuk, anonym uitgegeven in de Java-Bode van het jaar 1860 no. 79, 86, 87, 92 en 94, bevat te veel merkwaardige bijzonderheden, om in vergetelheid te mogen geraken, waartoe het, verscholen in de bijvoegsels eener courant, al licht veroordeeld zou zijn. Om die reden is tot den herdruk er van in dit tijdschrift besloten, met bijvoeging eener photo-lithographische reproductie der vermoedelijk oudste aller kaarten van Batavia, aanwezig in de bibliotheek der Hoogeschool te Leiden.

Deze kaart lag ter uitgave gereed, toen bespeurd werd, dat zij juist in Nederland door Dr. Swaving was gepubliceerd bij zijne verhandeling over Batavia's Sanitaire Geschiedenis onder het bestuur van de O. I. Maatschappij, opgenomen in jaargang 1878 van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde.

Zoowel het voorhanden zijn van een aantal exemplaren dier kaart, als de omstandigheid, dat het evenbedoeld periodiek vermoedelijk niet of weinig bekend is aan de lezers van dit tijdschrift, hebben het opnemen dier kaart ook in dit tijdschrift wenschelijk doen achten.

De heer Swaving schrijft omtrent die kaart het volgende:

„Te oordeelen naar al hetgeen ik in de officieele stukken „vond, komt het mij voor, dat vóór Coen's vertrek herwaarts „op den 2den Februari 1623 dit schetsvormig plan van Bata„via gemaakt is. Wanneer de Engelsche brug gelegd is, „weet ik niet, maar den 24 en 25sten December 1627 liepen

BAT. GENOOTSCH. VAN K. W.

„eenige kwaadwillige Javanen door de Heerenstraat naar de „brug over de Groote Rivier. Vóór dien tijd werd wel de „brug over de stadsgracht, dat is over de nieuwe gracht bij „de Z. O. bocht van de Groote Rivier, genoemd, doch niet „de Engelsche brug, die later door den vijand is verbrand. „Om die reden meen ik, dat na de verplaatsing van de scheeps„timmerwerf en loodsen voor de *tingans* of platboomde vaar„tuigen naar de Westzijde onder Coen die brug gemaakt zal „zijn.

„Wat die *uitnemende plaisante plaats* betreft, „die kan zeer „goed *den Hof* voorstellen, dien de Nederlanders bij het con„tract van 8 October 1616 verkregen. Het begin van de „latere Amsterdamsche, Groene en Leeuwinnen grachten komt „niet onduidelijk voor den dag. Er komt niet één stadswerk „voor, dat strijdt met de geschiedenis. De oorspronkelijke „teekening berust op de Academische Bibliotheek van Leiden „in het legaat van Mr. Bodel Nyenhuis.

„Dewijl mijns inziens van de oorspronkelijke stad tot 1623 „geene teekening in druk bestaat, zoo meen ik die aan beter „oordeel te mogen onderwerpen."

Zie ook omtrent die kaart de Notulen der Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bat. gen. 1877 bladz. 155 en 1878 bladz. 59.]

I

Herinnert ge u nog den dag, waarop ge, na een lange of korte reis uit het vaderland, de reê van Batavia hadt bereikt? Nog levendig staat hij mij voor den geest, als de dag van gisteren. Wat gelukkige dag, en ook wat heerlijke muzijk toen, dat geweldig rammelen en ratelen van den kabelketting, waarmeê het anker in pijlsnelle vaart voor goed de diepte zocht. Onze reis had juist niet zoo lang geduurd, honderd dagen; maar, hoewel ook in het hart van Holland geboren, ik ben volstrekt geen zeeman. Niet dat ik aanstonds bij de minste beweging van het schip, bleek word, een naar gezigt zet, en maar stilletjes heenga, om daar binnen niet zonder gevoel en gebaar, een

lofrede of wilt ge liever, een lijkrede te houden op de genoegens van het zeeleven. Neen, dat niet zoo zeer, maar wat meer is, die plankenwereld van een schip is mij te eng, te benaauwd; ik vind ze ook zoo eentoonig, zoo vervelend, vaak ook zoo minutieus en kleingeestig, dat ik ze altijd gaarne weêr verlaat voor die andere, waar het toch een weinig ruimer en bedrijviger is, waar ik ook meer zie dan lucht en wolken, en de bewoners elkander niet zoo ieder oogenblik tegenkomen of in den weg loopen. Bovendien waren we, gij zult zeggen talrijk genoeg, omtrent twintig reizigers te zamen. Natuurlijk zoo wel met elkander, als menschen van verschillenden stand en uit verschillende deelen des lands, daar onverwachts zamengekomen, en honderd dagen lang, elkander van aangezigt tot aangezigt tegenover gesteld, dat konden zijn, zoodat ik wel eens de opmerking kon maken, dat het spreekwoord: »zoo veel hoofden, zoo veel zinnen" meer waar was dan dat andere: »hoe meer zielen, hoe meer vreugd."

»Komt, Heeren en Dames, voor in de sloepen te gaan, met een glaasje Madera een slamat Batavia gedronken" zei de kapitein, terwijl de hofmeester met een blaadje vol glazen rondging. En wij dronken dat slamat van gantscher harte, ook naar de letter des woords als een glaasje op de valreep, want eenige minuten later roeiden we reeds daarheen, Batavia, het zoo verlangde Batavia te gemoet.

Een reê met vele schepen omringde ons van alle kanten, en daar voor ons, ja daar zagen wij de blaauwe bergen van Buitenzorg, waarvan men ons had verhaald; maar van Batavia, waarvan men ons zooveel meer had verhaald, zagen wij niets. Het lag verscholen, weggedoken, achter zijn bewassen moerasstranden.

Ik zal u niet ophouden met de indrukken, die ik ontving bij het oproeijen der rivier; hoe vreemd ik ze ook aankeek, die inlandsche, oostersche vaartuigen, welke aan deze kant lagen; de roeijers, die in hunne tambangans mij tegenkwamen of voorbij voeren en op den riemslag hun meer melankoliek

dan melodieus lied zongen. Slechts alleen dit: de totaal indruk, zoowel van rivier en natuur, als van menschen en schepen, was een ongunstige. En zulk een ontving ik ook bij het uitstappen aan den Boom.

De Boom, of gelijk de inlanders hem noemen *bom*, is evenmin een boom als een bom, want er is niet de minste boom of sluiting. Gij kunt er even goed voorbijvaren, als overal elders, althans indien de oppassers u niet aanroepen, hetgeen ze echter nooit verzuimen, want daar is het kantoor van in- en uitgaande regten van Batavia.

Aan den rivierkant staat een open steenen loods. Onder die loods stonden eenige heeren, in witte pantalons en buisjes gekleed, (het was nog in den tijd der buisjes, toen ik te Batavia kwam), en met perkamentkleurig of gebronsd gelaat, naar ons te zien met een oog, als wilden zij zeggen: „al weêr een nieuw factuur, en niet klein ook, twee sloepen vol, zoo maar niet aanstonds te plaatsen."

Als kiekens haar hen, volgden wij onzen kapitein, schaarden we ons om hem onder de loods, terwijl de heeren ons intusschen zwijgend verder opnamen, het factuur van meer nabij beschouwden en keurden.

De tollenaars van Batavia, beleefde en respektabele menschen, geheel andere dan die der Joden van vroeger, lieten ons spoedig gaan. Toen volgden we te voet onzen kapitein, over een smal dijkje, een ophaalbrug, door een muurpoort, over een onregelmatig plein, naar het huis van Levi.

Ja, van dien man, ook van zijn huis is nu niets meer over. Ik ging er laatst nog eens zien, maar het is afgebroken, spoorloos verdwenen. En Levi is reeds voor vele jaren begraven, de man, nu twintig' jaren geleden algemeen te Batavia genoemd en gekend, thans daar voorzeker geheel vergeten; mogen ook zij, die gelijk ik ten zijnen huize hun entrée in Indië maakten, zich daarom zijner nog wel eens herinneren.

Zijn huis stond tegenover de Werfpoort, en hij was wagenverhuurder, ook een soort van restaurateur en tapper meen

ik, deed tegelijk in scheepsvictualiën en meer. Hij was, gelijk dat de zonen Israëls over het algemeen nog al verstaan, een omnis homo.

De pek-, touw- en teerlucht, die we volop aan boord hadden kunnen genieten, kwam ons in Levi's voorhuis weêr met volle en sterke teugen te gemoet. Toch deed het mij goed, die te ruiken en hoopen scheepstouw te zien, ook een ton teer, hammen en lantarens, die aan den zolder hingen, kazen op een plank gestapeld, en een toonbank met flesschen en glazen. 't Gaf mij zoo'n Hollandsch idee, hoe armzalig dan ook.

Wij wachtten in een kamer op de rijtuigen, die ons naar boven zouden brengen. Daar zaten en stonden wij gansch niet in onzen schik, en keken om ons heen, gelijk men wel eens zegt, als katten in een vreemd pakhuis. Zoo geheel nog baren, en die zijn immers altijd hoogst wijsneuzig, vol kwade vooroordeelen en hatelijke aanmerkingen omtrent Indië, hadden we met niets vrede, vonden we alles heel naar, heel akelig. Was dat nu een aankomst; was dat nu het zoo gevierde Batavia; en welk een kamer, ze was immers nog minder dan die van een gemeene dorpsherberg in het vaderland; met roode bakken belegd, eene groote lompe tafel in het midden, wat oude wrakke stoelen en verbleekte schilderijen aan de ruw gewitte wanden. Spinraggen in plaats van gordijnen voor de ramen, met haar kleine verduisterde ruiten. En die pisangs, wat smaak of heerlijkheid was er toch aan volmaakt beursche peren. En die kleine magere paarden, welke daar buiten werden aangespannen, en die Javanen, welke voorbijkwamen, mannen met vrouwenrokken aan, foei hoe leelijk! Intusschen smakten een paar tjitjaks, waarnaar wij natuurlijk met een zeker afgrijzen keken, ons haar welkom van den zolder tegen, en vloog eene groote tor, waarnaar de dames niet zonder schrik omzagen, brommende tegen het raam op en neêr. 't Dier was zeker boos, dat die domme en koppige glazen het niet wilden doorlaten. Dat ook een paar kakkerlakken daar onverwachts uit hun hoek kwamen aansnellen, en de dames naar

het andere einde der kamer deden vlugten, spreekt van zelf. Zoo nu waren onze eerste ontmoetingen en indrukken bij aankomst te Batavia.

Daarna reden wij naar boven. Maar dat zullen we thans niet doen; neen, we willen nog eenigen tijd beneden blijven, in het oude Batavia, daar rondgaan, zien en hooren, wat het eenmaal was en thans is, wat daar in vroegere jaren is geschied en nog dagelijks geschiedt. Het kan slechts een *een en ander* daarvan zijn, en nog wel een onvolledig, een fragmentarisch *een en ander*.

De rijkdom van mijn onderwerp en de beperkte grenzen voor mijn schrijven laten niet anders toe. Het zullen slechts enkele steenen zijn, die we aanbrengen; steenen, hopen we echter, die den lateren bouwmeester, welke ons eens een volledige beschrijving van het oude Batavia zal geven, ook zullen kunnen dienen, om er zijn schoon en zoo zeer gewenscht gebouw meé op te trekken.

Wij gaan dus verhalen van het oude Batavia. Maar waarom noem ik die stad oud, oud Batavia? is het misschien, omdat haar oorsprong opklimt tot een tijd, waarvan de geschiedenis nog niet weet te verhalen, waarvan alleen de fabel kan beuzelen; waarin die stad ons reeds als een gewordene tegentreedt uit het halfduister der overlevering? Niet waar, dat is juist het zoo tragische in de geschiedenis dier stad; men noemt haar de oude, en naauwelijks was zij de jaren van haar jongelingschap ontwassen, toen een geweldige hand haar plotseling aangreep, neêrwierp in het opgaand stof van haar puin, en haar, nog een zoo jeugdige stad, der vernietiging prijs gaf. Twee eeuwen, wat zeggen ze voor het leven van een stad? en toch ligt binnen haar grenzen de geschiedenis van het oude Batavia besloten; zijne wording uit zoo geringe beginselen, zijn opbloei en verval, zijn vonnis des doods onherroepelijk geteekend, aanstonds met hamer en mokerslag voltrokken; slechts twee eeuwen, kunnen ons verhalen van die stad, toch eenmaal gevierd en geroemd als de koninginne van het oosten, als de stad der

steden, — van haar roem en schande, van haar leven en dood.

Wel mag ik zeggen, een stad uit zoo geringe beginselen geworden; en ook wat aanleiding tot haar stichting, immers nooddwang. Te zeer geplaagd en bedreigd, moesten de onzen Bantam verlaten; daarom gingen ze naar Jakatra, om er Batavia te stichten.

De panggerang, rijksbestuurder van Bantam, „een doortrapte vos" zegt Valentijn „plaagde de Hollanders door duizenderlei wegen zonder ophouden en daar waren geen voorvallen, waarin hij geen blijken van deze zijne kwaadaardigheid gaf." En met de Bantammers vereenigden zich van ganscher harte de Engelschen. „Alzoo hij, Koen," vervolgt Valentijn, „ook buiten de Bantammers, de Engelschen, die hem ten uiterste benijdden, en den opgang der Hollanders met een dwars oog aanzagen, tot geslagene vijanden had, die al hun krachten inspanden, om de Hollanders waar 't mogelijk, uit Indien te te boenen" — „Dus zag de heer Koen dat vooreerst een beter verblijfplaats diende gezocht te worden, daar men de goederen der E. Maatschappij zeker vertrouwen en daar men zich ook buiten gevaar vastzetten, of wel den zetel der Indische Batavieren grondvesten en die als de hoofdplaats van hunnen handel mettertijd aanbouwen kan."

Zoo nu kwamen onze vaderen er toe, om hun Batavia aan de oostzijde der Tjiliwong te stichten. Aanvankelijk slechts een onbeduidende versterking, waarin zij, tot het uiterste gebragt, zich nooit hadden kunnen blijven verdedigen tegen de listen en het geweld der overmagt van hun vijanden; van de ook daar spoedig tegen hen vereenigde Engelschen en Bantammers (met de Jakatranen) zonder den buitengewonen moed, de volharding en dapperheid, waardoor zij zich onder aanvoering van mannen als Koen en van den Broek, zoo eenig onderscheidden, en ons Batavia's wieg doen aanschouwen, omstraald met een glorie van schitterende heldenfeiten.

Die versterking was slechts een in haast versterkte factorij. De naauwkeurige Camphuis, „die toen hij nog eerste klerk van hun Edelheden was, dat werk, uit de oudste schriften,

die men toen nog had en nu niet meer te vinden zijn, als uit den grond heeft opgebaggerd;" [1]) beschrijft ons in zijn "Batavia's grondvesting," dat eerste zoo onaanzienlijke Batavia aldus: "Langs de Rivier-kant ofte Westzijde van onze onderhandze versterking ter defensie, stond nu voltoit, en in volkomen staat het nieuwe huis Mauritius, zich strekkende in de lengte Zuiden en Noorden, en aan welkers Noord-einde als toen ook een punt wierd gemaakt, genaamt de Noord-Wester Rivier-punt, dog die was nog niet hooger opgetrokken, dan tot ongevaar twee voeten boven de grond, en voorts met zwalpen, of planken afgesloten voor een aanloop, maar niet vrij voor een musquetschoot."

"De gardyn aan de Noord, ofte zee-kant, tusschen de zelve Noord-West Rivierpunt en de Noord-Oost zee-punt, was opgeworpen van aarde, 9 voeten hoog, en 7 voeten dik, zonder borstweering, en de gemelte Noord-Oost-zee-punt mede nog niet hooger als de gardyn, ofte 9 voeten, hebbende eendeels een pallissade borstweering en een houten dak, om voor den regen bevrijd te zijn; na de stads ofte Zuid-zijde verstrekte het oude huis Nassauw mede voor de gardyn, even als aan de West-zijde langs de Rivier het bovengemelte nieuwe huis Mauritius, makende beide alzoo een winkelhaak; en aan de Oost-zijde waren behalven de Kat, die het Zuidelijkst na de stad stond en de Zuid-Oost punt maakte, nog twee bolwerkjes met palissaden aan malkanderen gesloten: ook was de geprojecteerde punt aan de Z. W. zijde tegen de gemelte huizen Mauritius en Nassauw nog niet begonnen, en alleen maar de plaats met bamboezen om- of afgezet."

Zoo bestond dus het aanvankelijke Batavia, of zijn fort in 1618, slechts uit twee factorij-huizen Nassauw, reeds sedert 1611, en Mauritius toen gebouwd, welke met andere verdedigingswerken een vierhoekig fort vormden, echter nog zoo weinig verdedigd, dat de onzen "in plaats van borstweringen en om voor den vijand niet geheel bloot te staan, een partij kostelijke Coromandelsche kleeden en lijwaden gebruikten."

[1]) Valentijn, deel IV pag. 420.

Wij gaan de belegering van dat fort, gedurende eenige maanden door de Jakatranen en Engelschen, stilzwijgend voorbij, evenals de heldendaden, toen verrigt door de onzen, zonder welken Pieter van den Broek, als de Regulus van Nederlandsch-Indië, eene zoo eervolle eerste plaats inneemt; ook de inneming van Jakatra door de onzen onder den gouverneur-generaal Coen.

Dit geschiedde den 30 Mei 1619.

Hoogst gedenkwaardige dag, sedert welke ons gezag op Java voor goed gevestigd werd, en de stad Batavia zich zoo snel en voorspoedig ontwikkelde, dat het nog geen eeuw later reeds als de eerste stad van Indië, als de Koninginne van het Oosten begroet werd. Die dag werd ook steeds jaarlijks onder de Compagnie, feestelijk gevierd. Honderd-en-een schoten vielen ter eere daarvan. Men vereenigde zich tot een dank-bedestond in in de Groote Kerk, en een algemeene parade werd op het Stadhuisplein gehouden. Ook uit de partikuliere huizen hingen vlaggen. Oranje kokarden prijkten op de hoeden. Het was een dag van bezoeken en vreugde, waarop ook de kantoren gesloten bleven; als een vrolijke nieuwjaarsdag, zei mij een oud burger. Na kerktijd begaven zich alle hooge ambtenaren ter komplimentatie naar het Kasteel, waar 's avonds ook groot souper was bij den heer Gouverneur-Generaal.

Op dien dag werden ook reeds volgens resolutie van Coen, de nieuwe schepenen voor dat jaar gekozen, welke alsdan ook en corps opkwamen, om den eed van trouw af te leggen. [1])

Nog in 1811 onder Janssens werd die dag gevierd, doch toen helaas! om nimmermeer gevierd te worden. Eenige maanden later kwamen de Engelschen en namen Batavia en Java. Het volgend jaar ging de 30ste Mei in doodsche en treurige stilte voor Batavia en zijn trouwe vaderlanders voorbij. Dat moet hun smartvol zijn geweest. Maar hoeveel smartelijker nog voor hen, toen ruim twee maanden later, den 8sten Augustus, de Engelschen daar hun eersten jaardag van Batavia's inneming vierden met parades, feesten en toasten.

[1]) Recueil van placaten enz. van Coen tot Mossel, 1620—1761. (Manuscript.)

Toen de Engelschen Batavia innamen, was het twee eeuwen geleden, dat Pieter Both met den vorst van Jakatra, Widiak Rama, een verbond van handel en vriendschap sloot, en van hem voor 1200 Spaansche matten het stuk grond kocht, waarop hij het eerste huis van Batavia liet bouwen, het genoemde factorij-huis Nassauw.

Zoo schoon en schitterend als de zon van Batavia was opgegaan, zoo droef en duister ging zij onder.

II

Wij vervolgen, gelijk wij aanvingen, om terwijl wij met haastige schreden door sommige gedeelten der geschiedenis van Batavia treden, bij andere minder of nog niet bekende, eenigen tijd, althans eenige oogenblikken te verwijlen. Zoo ook thans bij de eerste vorming en regeling van zijn bestuur.

Batavia was niet gelijk Rome, in den aanvang een stad zonder vrouwen. Geen Sabijnsche maagdenroof behoefde daar herhaald te worden. Immers reeds tijdens de belegering van het fort door de Engelschen en Jakatranen, waren daar binnen een dertig- of veertigtal, die met haar mannen den nood en de ellende van dat beleg deelden. En dat ze zoo niet allen, dan toch grootendeels Hollandsche vrouwen waren, mogen wij gelooven, daar die reeds vroeg mede naar Indië reisden. Immers reeds met de vloot, die in 1610 onder Pieter Both uitzeilde, gingen 36 Hollandsche vrouwen meê, „vermits den soldaten en matrozen toegestaan was hunne vrouwen mede te mogen nemen"; „later, in 1622" vervolgt Valentijn, „zonden de Heeren XVII vijf of zes jonge dochters uit, die Compagnie's dochters genaamd wierden, en die zij van alles dat zij noodig hadden voorzagen tot kousen, schoenen, hemden, en verdere kleederen toe". Men ging later voort met het uitrusten van zulke Compagnie's dochters. Zij droegen vaak bij het aan wal stappen een opgetoomden hoed met veeren als de marketentsters en waren in een soort van amazonengewaad gekleed. Wie ze waren? Valentijn antwoordt daarop: „Deze nu moet men

met de soldaten wijven niet verwerren, hoewel zij niet veel adelijker zijn". Elders zegt hij van haar, dat zij „jonge meiskens, aankomende vrijsters, dochters der E. Maatschappij genaamd, soldij trokken, en met een hoed met pluimen op 't hoofd uitkwamen. Schoon deze van 't slegste soort waren, werden dezelve in die tijden voor gebradene peerkens gehouden".

Nicolaus de Graaff, spreekt, meen ik, in zijn „Oost-Indise spiegel," ook van haar, als van andere. Die toevloed van vrouwen uit de mindere klasse, om naar Indië te gaan moet in zijn tijd, voorbij het midden der zeventiende eeuw, een halve eeuw na Batavia's stichting, zeer groot zijn geweest. Zoo toch verhaalt hij: „want bijaldien dat de heere Bewinthebbers konsent gaven dat yder vrij mogte mede varen die wilde, ik geloof datter meer vrouwluyden op de schepen soude wesen als manvolk, waardoor dikmaals grote onheile twist en tweedragt soude ontstaan, en daarom magger niemant mede gaan, als bij eendragtige toestemminge der Bewinthebbers, ende ook niet meer als seker getal, welke dan op de schepen worden verdeelt, en yder na zijn qualiteit worden geaccomodeert, maar al die vrouwluyden die anders mede gaan, als met consent en toestemminge van de heere Bewinthebbers, is niet anders als een deel uitschot en kanalje, die haar tegens dat de schepen in zee gaan, onder de matroze komen te verstecken, of komen haar in soldaats of matroze kleeren te verkleeden, eten met haar aan een bak,". . . . enz. enz.

Zoo bevorderde dus de Compagnie, geheel in den weg van haar bedoelingen met Batavia's stichting, de uitzending van ongehuwde vrouwen naar Indië. In die jaren was het voorzeker geheel anders te Batavia gesteld dan in lateren tijd. Toen zullen de Hollandsche vrouwen, haar taal, zeden en gewoonten, welke dan ook vaak, aldaar de overhand hebben gehad, en evenzeer voorheerschende zijn geweest, als ze later door die der in Indië geborene zoo geheel verdrongen werden. Zoo zelfs, dat een dame op het laatst der vorige eeuw, met haar echtgenoot in hooge betrekking uitgekomen, zich genoodzaakt

zag, gelijk mij haar dochter vaak verhaalde, om de vaderlandsche kleeding en coiffure, met de saja cabaja en condee te verwisselen, wilde ze niet in de damesvereenigingen om haar vreemde en zotte kleeding uitgelagchen worden. Zij kon er echter niet toe komen, hoe dwaas men het ook vond, ja sommigen het haar zelfs als een gebrek aan opvoeding toerekenden, om niet zich de beteldoos te laten nadragen, die toen, zoo prachtig van goud, en vaak bezet met edele gesteenten, een voorwerp van bijzondere luxe en trots was in de salons en in de voornaamste dameskringen.

Wij zien ook op den plattegrond van Batavia van Aº 1628, dat de latere voorstad, door een bogt der rivier en de Nieuwpoortgracht gevormd en ingesloten, toen reeds in erven was verdeeld. Zeer waarschijnlijk zullen zij de buitenplaatsen van het Batavia dier dagen geweest zijn. Gedurende de belegering trok men zich daaruit achter de redouten en wachthuizen der Nieuwpoortgracht terug, waarom zij ook genaamd wordt "het afgesneden deel van de stad, bij ons geraseert ende verbrandt, uitgezondert de kerk".

Van de gansche latere westzijde der stad, aan den overkant der rivier, bestond toen nog niets. Wij zien er slechts de vroegere factorij der Engelschen, "'t Engels huys, sijnde bij nacht in brand geraeckt en de muyren naderhant door ons voorts gerasceert, omme voor te comen dat den vijant zich daar in quame verstercken."

Dat huis nam omtrent dezelfde plaats in, later door de Binnen Portugesche Kerk met haar kerkhof, thans door de kantoren van van Ommeren Rueb, Cores de Vries en Roselje ingenomen. Een weinig hooger aan de rivier, daar vooral, waar wij thans zoo veel schoone Consuls-wapenschilden van Duitsche rijken kunnen bewonderen, was "de clappusthuin van den predikant Danckert, hij was omgehouden als wanneer de vijant de stad in 't zuidweste met zijn leger naderde."

De overzijde der rivier was daar en hooger op, nog overal met "clappus en andere fruittuynen" begroeid; alles werd

gedurende den oorlog verwoest. Niet onbelangrijk mag hier de vermelding worden geacht, dat het toen alleen aan de Japannezen geoorloofd was „eenige Siry en Pisang, staande aan beyde de syden van de groote rivier opwaarts, mitsgaders op de ongebenificieerde landen te plucken, die dezelve gekocht hebben op arbitrale correctie." [1])

Het getal der Japannezen te Batavia was in de eerste jaren reeds zeer aanzienlijk. Zij vormden bij de verdediging van Batavia met de „Mardijckers", vrije inlanders, drie vaandels, zamen 210 man, en waren zeer dappere soldaten. Toen ook even zwerflustig en verspreid in den archipel als de Chinezen, zouden wij hen voorzeker ook thans bij vele duizenden op Java tellen, indien het kabinet van Jedo zijn op- en afsluitingssysteem, waaraan het thans wel vaarwel zal moeten zeggen, niet later, met zoo eenige volharding had weten te handhaven.

Miste de stad toen nog de huizen, kerken en verdere openbare gebouwen, die later haar roem en grootheid waren; het Kasteel en de versterking der stad waren toen ook nog geenszins die van latere dagen. Het Kasteel was alleen meer versterkt dan tijdens de eerste belegering in 1619. Van de bolwerken, waren slechts Westfriesland en Geldria, later Robyn en Diamant genoemd, tijdens het tweede beleg in 1628, „in steen opgetrokken." Saphier en Parel, vroeger Zelandia en Hollandia, „zijn gedurende de belegering verhoocht, vergroot ende met houtwerk rontomme beset en geslooten."

De trotsche en deftige gebouwen daarbinnen, de gouverneurswoning en die der raden van Indië met de Kasteelskerk, het Gouvernement, en nog zoo vele andere, verrezen eerst later. In dien eersten tijd zag men er nog de factorijhuizen Mauritius en Nassauw en andere, die echter nu ook weldra zouden vallen.

Ook verrezen eerst later, na de uitlegging der stad, de muren van koraalsteen met hun vierentwintig bolwerken, die

[1]) Interdict 6 Mei 1623. Recueil van placaten enz.

haar aan de oost- en vervolgens ook aan de westzijde der rivier geheel insloten.

De stad, door ons volgens haar plattegrond beschreven, mag wel geacht worden van 1623 te zijn, toen, gelijk we reeds meldden, allen burgers een contributie werd opgelegd „tot het uytleggen, begraven en versterken der stad." Later, na de verdrijving der Javanen ging men voort de stad te verfraaijen, en ook daar buiten te bouwen.

Na de bevrijding van het fort en de verovering van Jakatra, was Koen er aanstonds en ijverig op bedacht, om het fort te verbeteren en een nieuwe stad aan te leggen, „welke laatste binnen den tijd van een jaar een zoo geheel ander aanzien kreeg, dat men in den aanvang van 1620 niet meer zou gezegd hebben dat dezelve nog niet lang geleden, de zetel van een inlandschen vorst geweest was."[1]) Allen moesten daartoe de handen zamen voegen, door arbeid en levering van materialen. Zoo lezen wij dat bij billet van den magistraat „een ieder gelast wierd twee clappers boomen, zonder cruynen, ieder 22 voeten te halen en ter vereischte plaatse binnen vijftien dagen te brengen, op poene dat die na 't eindigen van de 15 dagen in gebreke blijft, in plaats van twee, vier sal moeten leveren of sal dezelve doen halen door anderen tot zijne kosten."[2]) Deze diensten waren voorzeker bezwarend, daarom verligtte men ze later. Immers wij lezen „dat de Chinezen op haar verzoek ontlast werden van de lasten haar voor dato tot versterkinge van 't fort opgelegd, dog niet van de versterking van de stad en de stadswerken". De Chinezen waren toen blijkens dezelfde ordonnancie[3]) ook een weinig meer belast voor hun hoofdgeld dan thans, „moetende zij maandelijks in 't begin van de maand een hoofdbriefje van den ontvanger halen en ieder $^1/_2$ reaal daarvoor betalen". Daar de stad met geweld genomen, „zoo goed als geheel door haar vroegere be-

[1]) Jan Pieterszoon Koen. Tijdschr. van Nederl. Indië, 1844.
[2]) Billet 1 Jan. 1629, Recueil enz.
[3]) Id. van 9 Oct. 1620, Idem.

woners verlaten was, hadden de nieuwe bezitters slechts de erven met de vruchtboomen in te nemen, om er zich woningen te bouwen. Deze erven, om niet uitgedeeld, moesten echter beschouwd worden als „ter leen, en dat de bezitters in tijden en wijlen recognitie daarvan moesten doen"[1]); ze mogten ook niet verkocht of bezwaard worden dan met kennis van twee schepenen.[2]) Later werden die leenen echter verklaard te zijn, „als vrijeigene patrimoniecle en allodiale landen ofte goederen, „mits bij verkoop, alienatie derzelven, maar eenelijk gehouden blijven aan den 10den penning van den verkoop ofte alienatie, mitsgaders in de erkentenissen der tienden van alle vrugten en gewassen daarop jaarlijks vallende, zonder verdere belastingen onderworpen te worden, en dat de ongeëigende Landen en Thuynen zoodanig verstaan gegeven zullen." [3]) De bewoners waren ook verpligt om „de clappus boomen voor haar deuren, tot cieraat van de stad geplant te bepaggeren en dagelijks te begieten; op poene" [4]) Verzuim daarvan werd de eerstemaal met 10 realen, de tweede maal met 20, de derde maal met lijfstraf gestraft. Ook mogten geen paarden, varkens, of ander vee los langs den weg loopen op verbeurte daarvan. [5])

Ook werd bij resolutie van 6 Mei 1623 allen inwoners een contributie opgelegd „tot het uitleggen, begraven en versterken der stad." De stad had ook reeds vroeg haar grachten en bruggen, daar bij resolutie van 18 Aug. 1620 art. 7 bepaald werd: „dat de E. Compagnie de bruggen nog vooreerst zal onderhouden op verschot en remboursement na gelegenheid." Zij had ook reeds vroeg een stadhuis, reeds bij haar eerste vestiging, waarin ook in den aanvang kerk werd gehouden, en wier klok „driemaal daags, te weten 's morgens ten 5 of half 6 uuren, 's avonds in de schemeravond op 't poort sluyten, en

[1]) Resol. 18 Aug. 1620, Recueil enz.
[2]) Id. 28 Aug. 1620, Idem.
[3]) Plac. 10 Maart 1623, Idem.
[4]) Resol. 28 Julij 1623, Idem.
[5]) Id. 1 April 1627, Idem.

ten 9 uuren" moest geluid worden. [1]) Dat stadhuis zal zeer waarschijnlijk een onaanzienlijk en slechts tijdelijk gebouw zijn geweest.

Althans zes jaar later werd reeds overgegaan tot den bouw „van een nieuw raadhuys, weeskamer, secretaryen en gevangenissen" waarbij, voorzeker zeer vreemd en aanstootelijk voor de tegenwoordige dagen, bepaald werd, dat „een ider, wie hij zij, daarvoor zal opbrengen en contribueren als hem opgelegd zal worden." [2]) In Maart 1627 vergaderden de heeren schepenen voor de eerste maal in het volbouwde raadhuis. Daarin werd ook Koen begraven, „is egter zijn gebeente in dat graf altijd niet gebleven, maar na 't voltoijen van de Hollandse kerk in de stad, in dezelve overgebragt, alwaar zijn wapen.... boven het gestoelte van de gemalinnen van de Heeren Raaden van Indien, aan de zuidzijde der kerk te zien is." [3]) Men bouwde ook spoedig een kerk. Deze buiten den stadswal gelegen, werd echter gedurende de belegering van Batavia, in 1628 door de vijanden verbrand. Daarom werd later weêr kerk in het nieuwe raadhuis gehouden „in de gemeene wandelplaatse van het stadhuys", dewijl vooreerst „nog geen kans was op een kerkgebouw" [4]). Dit nieuwe stadhuis „'t welck gedurende den oorloch (1628) met vier wtstekende galderijen versterckt ende met groff geschut gearmeerd is geweest, alwaar de Burgerij haar rendevous hadden, nevens een compagnie soldaten van 100 koppen extraordinary wt 't casteels garnizoen tot assistentie van Burgerij en bezetting," [5]) werd in 1652 weder door een ander vervangen, „maatig fraai naar de wijze dier tijden, doch hetzelve was laag en kwam niet overeen met het toenemend aanzien en vermogen der stad". Daarom werd

[1]) Res. 18 Aug. 1620, Recueil enz.

[2]) Id. 16 April 1626, Idem.

[3]) Valentijn.

[4]) Brief van den Kerkeraad te Batavia aan de Classis van Middelburg 1631 no. 27 (Manuscript).

[5]) De Belegering van de stad Batavia in 1628 en 1629. Tijds. van het Kon. Inst. deel 3.

ook dat derde in 1706 weer afgebroken, om plaats te maken voor het tegenwoordig nog bestaande, in 1710 voltooid, dat door den „Timmerbaas N. Cammer, het ijzerwerk niet mêe gerekend, voor dertigduizend Rijksdaalders gebouwd", en alzoo Batavia's vierde stadhuis is. Zoo was men er dus, in die eerste jaren, reeds aanstonds ijverig op uit, om de stad te vergrooten en te verfraaijen. Dat zij echter nog geheel een inlandsch voorkomen moest hebben, zeggen ons de „clappus boomen voor de deuren tot cieraat van de stad geplant", die later plaats maakten voor de deftige rijen van statige tamarinden en bloemboomen, alsmede de paggers langs de erven. Ook waren, gelijk wij voor die eerste jaren niet anders verwachten kunnen, voorzeker de meeste huizen van inlandschen bouw, van bamboe met alang alang gedekt. Immers ruim dertien jaar later werd nog een plakkaat [1]) uitgevaardigd, verbiedende, „het repareeren van de *riete* huizen in de oude stad, dat is beoosten de oude gegraven Rivier tot den ooster burgwal der Tijgersgragt, tenzij dezelve 24 voeten aan alle kanten van de steene huyzen met een hart of steene dak gedekt, op poene van geheel afgebroken te worden, en om iedereen tot het bouwen van steene woningen te animeeren, zal geld verstrekt worden, tegen $^1/_2$ reaal pro cento, aan die onbezwaarde gronden hebben". Ook Koen had daaromtrent reeds strenge bepalingen uitgevaardigd [2]), verbiedende aan de burgers om „excessive onkosten tot het repareeren ofte maken doen van Riete ofte Bamboeze huysen te maken, maar haar vaardig te maken om daarop steene gebouwen te zetten". Bij verzuim daarvan zouden „de hoge overheden genoodzaakt zijn de Erven aan andere, die steene woningen willen maken, te geven", terwijl den vroegeren bezitters alsdan andere plaatsen zouden aangewezen worden „om bamboeze huysen bij provisie te maken". Intusschen moet Batavia ook reeds vroeg steenen huizen gehad hebben. In 1629 toch werd een uitdeeling

[1]) 13 Sept 1833, Recueil enz.

[2]) Plac. 20 Dec. 1618, Idem.

van wapens gedaan onder hen, welke "de zwakste steenen huysen hebben, om door de inwoonders derzelven bewaart en in tijden van nood gebruikt te worden." Deze steenen huizen waren echter meestal met alang-alang gedekt, waarom Koen ook beval "zoo haast de matrialen daartoe te bekomen zullen zijn, dezelve te voorzien met een pannen ofte tichcen Dak' [1]). Ook was reeds van den beginne af aan orde en regel gesteld op den aanbouw van huizen door een "authorisatie op bailluw en schepens om keuren te leggen op 't suyveren en schoonhouden der straten en op ongereegelde timmeringen [2]). Dat de bouw en reinheid van Batavia echter nog langen tijd veel te wenschen overlieten, zegt ons een plakkaat, zestien jaar later door van Diemen uitgevaardigd, [3]) gelastende:" 1 dat alle die huizen off gronden in de heerestraat en princetraat" — beide nog gedeeltelijk bestaande straten, die regtlijnig van het Stadhuisplein naar het Kasteelplein liepen — "gelegen bezitten, dezelve in den tijd van twee maanden, hare straten moeten hoogen en met coraalsteenen bestroijen. 2. bequame gemetselde goten te maken. 3. dat men de burgwallen $3^1/_2$ voet van de clappus boomen gelijk voor dezen, zal ophogen met behoorlijke waterlossinge, alles op verbeurte van 6 reaelen, en dat het opgemaakte werk tot hare kosten zal gedaan worden". Voor ons ligt een plattegrond van Batavia van het jaar 1628, geteekend tijdens het belegerd werd door den vorst van Mataram. Wij zien daarop, hoe de nog maar negenjarige stad reeds wijken, straten en grachten, kerk, stadhuis en meer had, door versterkte wachthuizen en redouten omringd en verdedigd werd. Zij was toen, gelijk noodzakelijk was, als onder den rook des Kasteels, nog maar aan de oostzijde der rivier, gebouwd; had echter toen reeds de gansche lengte, welke zij ook later behield, van het Kasteelplein tot aan de Nieuwpoort. De breedte was ruim een derde minder dan later.

[1]) Plac. 20 Dec. 1628, Recueil enz.
[2]) Res. 18 Aug. 1620, Idem.
[3]) Id. 16 Febr. 1636, Idem.

Slechts één gracht, later de zoo beroemde Tijgersgracht, liep toen van het zuiden naar het noorden door de stad. De Caaimansgracht, daar achter, die ook de gansche stad doorstroomde, met de Binnen- en Buitengracht, alsmede de daar tusschen liggende wallen en bolwerken, zijn van lateren tijd. Die stadsruimte was ook toen reeds bebouwd, uitgezonderd daar, waar later de Nieuwpoortstraat met haar blokken huizen ter weêrszijden, het hospitaal, thans de Bank, en de Groote Kerk, thans de kantoren bewesten het Stadhuisplein, verrezen. Ze was echter nog geenszins zoo vol gebouwd als later, toen, geheel naar vaderlandschen trant, de huizen en daaronder zoo prachtige, vol sierlijk snijwerk en vergulдsel, naast en aan elkander in de straten en op de grachten verrezen. De huizen waren in dien eersten tijd meestal nog onaanzienlijk, van steen en bamboe gebouwd, ook de eerste, gelijk wij hoorden, nog langen tijd met riet gedekt; overigens waren ze omringd van grootere of kleine tuinen, en verscholen onder het lommer van vruchtboomen en de kroonen van ranke palmen. Het Stadhuis stond ook toen reeds omtrent op dezelfde plaats, als het tegenwoordige, slechts een weinig digter naar de rivier. De kerk echter, tijdens de belegering verbrand, stond aan de buitenzijde der Zuidergracht aan den rivierkant. Overigens waren de blokken huizen tusschen het Kasteels- en Stadhuisplein, ook even regthoekig en op gelijke wijze als later, door twee straten en drie grachten verdeeld en gescheiden.

Onder van Diemen werd de stad echter meer belangrijk verfraaid en uitgelegd, ook aan de westzijde der rivier, toen nog weinig aanzienlijk, daar hij de betaling van den zevenden penning op de „maandelijkse huur der bamboeze of riete huysen en erven daar," eischte, „tot zoulagement van de excessive kosten van muuren en fortificatiën der stad". [1]) Van Diemen, „een ongemeen gaauw en schrander man", gelijk Valentijn verhaalt, „die een schoone pen voerde en een sierlijke stijl in 't opstellen van zijn zaken had", deed zeer veel voor de

[1]) Res. 29 Maart 1638. Recueil enz.

verfraaijing van stad en kasteel; hij gaf Batavia zijn eerste waardige kerk in 1640, een kruiskerk, in 1733 door een achthoekige vervangen, steeds de hoofd- en Nederduitsche kerk van Batavia, later onder Daendels afgebroken. Ook werd onder hem de Kasteelskerk gebouwd. „Deze twee kerken waren in 1640 aangelegd en ieder persoon in dienst der Maatschappij was verpligt eene maand zijner gaadje tot de kosten te verstrekken". [1]) Dat van Diemen echter ook ruim het zijne daartoe zal bijgedragen hebben, behoeven wij niet te betwijfelen, dewijl hij bij zijn overlijden nog 40,000 Rijksdaalders vermaakte tot den aanbouw van een nieuwe kerk. Hij voltooide ook grootendeels den bouw van het Kasteel en zijn woningen, en gaf tevens aan Batavia zijn eerste Latijnsche school onder Johannes Stertemius, waarop uit de arme weezen van Batavia twaalf van de „gauwste, en de goedaardigste Nederlandsche en Mestice jongens, voor rekening der regering geplaatst werden". [2])

III.

Wij keeren nogmaals terug naar het oude Batavia, in zijn eerste wording, zooals wij het leerden kennen uit zijn plattegrond van 1628, toen het door den vorst van Mataram zoo hevig aangevallen en gedurende drie maanden benaauwd, door de onzen zoo dapper verdedigd werd. Dien strijd, ook reeds dikwijls beschreven, kunnen we hier evenmin vermelden, als we dat dien van vroeger, in 1619 tegen de Engelschen en Jacatranen, konden doen. De beschrijver der kaart zegt daarvan „dat het fort met dertig duizend man eerst met surprise onder vruntel. schijn, daarnaer, met openbaer gewelt en eyntl. met belegeringe drie maenden negen dagen door den machtigsten Coninck van Java Mayor genaemt Choehoenang [3]) en bij d' onse den Mattaram" [4]) aangevallen werd „met groot

[1]) Levens der Gouv. Gen. van Ned. Indie.

[2]) Mr. J. A. van der Chijs. De Latijnsche scholen enz. te Batavia.

[3]) Soesoehoenan, titel des vorsten.

[4]) Het oude magtige rijk van Midden-Java, Mataram, thans nog overgebleven in de leenrijken Soerakarta en Djokdjokarta.

verlies van de sijne; alsoo de gemeene opinie is, dat van de dertich duysent niet boven thien duysent man, in Mattaram souden zijn gekeert".

Ook de kerkelijke brieven, in dien tijd van Batavia gezonden, gewagen en wel driemaal daarvan. Daar het hoogst belangrijk is, tijdgenooten, mannen, die te midden der belegering in de stad vertoefden en die nog niet gehoord zijn, daarover te hooren, laten wij het verhaal hier volgen:

„Bij ons tot Batavia, is de gemeynte Godts, die begint te floreren, te neder geslagen door de belegeringe der stad, die van den Mattaram met macht wordt aangetast. Ten eersten quam den jongen Boeraxa met omtrent 12,000 man, hij is doodgeslagen, als men zijn retranchement aantastte, en zijn volk ten deele van de onzen in verscheidene uitvallen, en voorts door honger en ongemak omgekomen, en voorts verloopen, zoodat er geen van overgebleven zijn."

„Alsnu is er een Radja van Madura gekomen met 20,000 man, die blijft tot nog toe, stil liggen" (1628, 22 November) [1]).

„Haer aantastende met een machtigen vijand der Mataram, dewelcke onder het beleijdt van een veltoverste genoemd Boeraxa, onze stad quam belegeren met 20,000 mannen, dewelcke eerst door onze wapenen en sieckten te ondergebracht sijnde, is noch een ander veltoverste gekomen genoemt Radja Madura met 20,000 coppen, en hebben onse stad van den 25 Aug. tot den 13 Dec. belegerd gehouden, menigmalen die hart aantastende. Doch Gode zij danck, die ons de overwinninge gegeven heeft en ons zoo genadelijck gewaerschuwd om te keeren van den wegh der godloosen en den vaedt der sondaeren 2 Jan. 1629". [2])

„Wat belanght onze gemeynte alhier (Gode zij lof van zijn genade) die haer weder beschermt heeft tegen de macht der boozen, want wij zijn weder van den Mattaram belegert geweest, met een machtigh legher, doch heeft niet verricht, maer op den 3 October met groote schade van volck vertrocken, nadat

[1]) Afgaande Briefboek van Bat. kerkeraad, pag. 24.
[2]) Id. pag. 26.

hij op den 22sten Augustus voor onze stadt gecomen was." In 't eynde dezer belegeringe is overleden den Edelen Heer generael Jan Pietersz. Coen" (22 Oct. 1629). Uit deze berigten blijkt alzoo duidelijk, hetgeen door sommigen betwijfeld werd, dat Batavia tweemaal in 1628 en 1629 door den vorst van Mataram belegerd is. Overigens echter groot verschil tusschen de cijfers in de kerkelijke brieven, en die door Valentijn opgegeven, die het leger der eerste belegeraars begroot op 100,000 man, van welke slechts 10,000, volgens anderen naar hem, maar drie of vier duizend terugkeerden, en in het volgende jaar 1629, andermaal, van 22 Aug. tot 2 November Batavia door een tweede leger van 100,000 en meer laat belegeren.

Koen, die vroeger niet had toegelaten, dat kasteel en stad, Batavia genoemd werden, daar hij haar naar zijn geboorteplaats Nieuw Hoorn wenschte te noemen, moest dat later toch wel doen, op last uit Patria.

„Den 28 Aug. is deze stad en kasteel ten bevecle van de heeren onze principalen bij missive de dato 12 April 1621, aangebracht per het schip den *Gouden Leeuw*, op den 22sten Aug. ejusdem anni genaamt de stadt en het casteel Batavia" [1]).

Koen, ijverig en voortvarend in alles, gaf der stad Batavia ook van den beginne af van een goed geregeld plaatselijk bestuur en verschillende wetten en bepalingen van beheer, regt, maatschappelijke en kerkelijke orde.

Reeds in Maart 1620 werd de eerste Baljuw van Batavia, thans de resident, benoemd in Jan Stijns van Antwerpen, „bailluw van 't rijk Jaccatra" genaamd. [2]) De man voldeed echter volstrekt niet, daar nog geen drie maanden later, in de resolutie, waarbij het Collegie van Schepenen opgerigt werd [3]) tevens ten 8sten werd bepaald „den bailluw Jan Stijns werd mits zijn onbequaamheijt van die bedieninge ontlast en bedankt".

---

[1]) Recueil enz.

[2]) Idem.

[3]) 24 Junij 1620, Idem.

Dit Collegie van Schepenen, als „wethouders der stad om alle justitie in civiele zaken te administreren en exerceren" bestond aanvankelijk uit twee Compagnie's dienaren en drie burgers; „bij de burgers genomineerd en bij de hooge regeringe gekozen; — die een jaar zullen regeren; — bij beurte maand om maand praesideren; — drie maal 's weeks des voormiddags zitten; — moeten eed doen in handen van den Gouverneur-Generaal, — de opperste der dienaren in zaken onze Chinezen rakende, zal mede stem hebben maar niet praesideeren".

Gelijktijdig werd nog een andere regtbank opgerigt, „die van Commissarissen ofte regtslieden van het fort" en een resolutie uitgevaardigd [1]) over „de scheidinge" tusschen beide regtbanken. Wij kunnen die hier niet geven, en merken daarvan slechts op, dat zij zich grondde op het onderscheid dat van den aanvang af tusschen burgers, vrije lieden, en Compagnie's dienaren te Batavia gemaakt en steeds streng vastgehouden werd.

„De jurisdictie van het Collegie van Schepenen ging eerst onder het Britsch bestuur, op den toenmaligen Hoogen Raad over, en diezelfde Hooge Raad, in 1819 herdoopt in Hoog Geregtshof, had de *geregtsluyden van 't fort* tot voorvaders." [2]) Door Daendels was reeds den 14 Maart 1808 besloten om: „de jurisdictie van schepenen te Batavia over de ommelanden in te trekken en die te bepalen tot de linie der buitenposten" van de stad. [3])

Bij het lezen der vele en verschillende keuren, wetten en besluiten, in die eerste jaren, volgens mijn recueil-manuscript uitgevaardigd, die wij wel stilzwijgend moeten voorbijgaan, trof het mij, zoo gedurig hernieuwde resolutien en strafbepalingen tegen boom- en straatschenderij, dronkenschap, twist, vechterij

[1]) 15 Aug. 1620, Recueil enz.

[2]) Jan Pieterszoon Coen. Tijdsch. van N. Indië 1844. Men leze daar over beide collegie's.

[3]) Daendels. Staat enz.

en dergelijke ongeregeldheden te ontmoeten. Hoorden wij reeds, dat vele der vrouwen, die naar Java gingen, geenszins tot de besten behoorden, die resolutiën zeggen ons, dat het met een groot deel der mannen niet beter gesteld was. En welke strenge strafbepalingen: „tegen het schenden ofte beschadigen va fruytboomen, op de verbeurte van den hals" [1]). „Gebiedende alle Nederlanders de Engelsche niet qualyk te bejegenen ofte haar eenigen schade te doen, maar met deselve in vriendschap te leven, op poene van als oproermakers aan den lijf tot de dood toe gestraft te werden" [2]).

„Dat den balliuw en schoepens de vuyle dronkaards die langs de straten loopen, in de blokken sullen sluyten tot zy nugteren zijn geworden" [3]).

„Verbiedende onze Nederlanders, die Chinezen, ter sake van brand, die uyt een harer huyzen ontstaan was, geen geweld aan te doen, op poene van als straatschenders op 't rigoureuste gestraft te worden" [4])

Plakkaten werden uitgevaardigd en herhaald, met strenge strafbepalingen tegen het dobbelen, spelen, schreeuwen, rumoer maken in de herbergen en op straat, vechten, verwonden, te laat tappen, leggen van „arrest door de herbergiers op de gage van Compagnie's dienaaren ter sake van dranк, enz., enz.," zietdaar iets uit meer, dat zeer getuigt tegen de matigheid, den vreedzamen zin en het geregelde leven van velen der eerste burgers en Compagnie's dienaren van Batavia.

Maar wie waren ze ook velen dier burgers? Ontslagen Compagnie's dienaren na volbragten diensttijd, ongetwijfeld de meesten uit de lagere rangen; soldaten en matrozen, die veelal niet om hun goed gedrag naar Indië waren gegaan, en geen kans ziende om in 's Compagnies dienst verder te komen, liever verkozen burgers te worden, waardoor hun, hetzij met handel

[1]) 13 April 1620, Recueil enz.
[2]) 9 Mei 1620, Idem.
[3]) 28 Aug. 1620, Idem.
[4]) Interdict 29 Aug. 1620, Idem.

of ander bedrijf, ligtelijk betere vooruitzigten geopend werden. Te meer daar de Compagnie volgens hare instructie voor Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, van 22 Aug. 1617, dit begunstigde, „om de landen te beter met er tijd te peupleren," en den zoodanigen, die wenschten als burgers te blijven en te komen, dit niet alleen toestond, onder bepaalde voorwaarden, maar ook om binnenlandschen handel te drijven of akkerbouw uit te oefenen. Tot den akkerbouw geneigd, werden hun zelfs gedeelten der overwonnen landen geschonken, ook vruchtboomen (cacaoboomen) onder hen uitgedeeld.

Reeds aanstonds telde dan ook Batavia vele burgers. Immers reeds bij resolutie van 18 Augustus 1620, art. 15, [1]) werd gelast: „dat de schepenen in het district van de stad, alle de vrije Nederlanders, Japanders en swarten pertinent opteekenen en daaruit een dubbel getal opgeven sullen, om daaruyt hoofdofficieren over de burgerij te stellen en te doen maken."

Bij de belegering van Batavia in 1628 waren dan ook reeds drie vaandels burgers, ieder van zeventig man, en een gelijk getal „Japanders en Mardyckers" geoaniseerd, die met de Compagnie's soldaten de verdediging van fort en stad deelden. Koen heeft dus ook de schutterijen op Java ingesteld. En welk een luxe en vertoon daarbij later te Batavia heerschten, zegt ons wel geheel een ooggetuige een eeuw later, in het navolgende: „November (1721) werd een nieuwe kapitein over de burgers aangesteld, waarbij vele solemniteiten werden waargenomen en alles zeer schoon toeging. De vereenigde burgers trokken met volle wapenrusting op, en schaarden zich op de markt voor het Stadhuis. De Europeanen, twee compagniën sterk, reden op de schoonste paarden. Allen droegen gelijke uniform van hemelsblaauw fijn Hollandsch laken, geborduurd en met gouden tressen versierd. Zij droegen witte veêren op hun hoeden; hun wapenen waren pistolen en karabijnen. De officieren hadden blaauwe veêren, en een uniform van rood

[1]) Recueil enz.

scharlaken, rijk met goud bedekt. Hun muzijk bestond uit pauken en trompetten. De zwarte burgers gingen te voet met hun geweer en sabel, en droegen rokken van verschillende kleur, gelijk ze die gewoon zijn te dragen. Zij vormden de infanterie. Nadat de kapitein voorgesteld was, gaf eerst de kavallerie een salvo uit haar pistolen, daarna de infanterie uit haar geweren, eindelijk weêr de kavallerie uit haar karabijnen" [1]).

Wij zouden te ver gaan, indien wij ook maar in het voorbijgaan wilden gewagen van alle wetten en besluiten, in die eerste jaren genomen voor het militaire, de regeling der burgermaatschappij in haar verschillende rigtingen, omtrent handel, zeevaart, pachten, regten en meer. Wij bepalen ons daarom nog kortelijk bij die omtrent kerk en school, de slavernij en het concubinaat.

De kerkeraad van Batavia schreef op 22 Dec. 1628 aan de classis van Walcheren en Amsterdam: „Z. H. E. (Koen) ons getrouwelijk de hant biedt in de regering der kerk" [2]) en dat mogt zij wel. A. J. Hulsebos, reeds van 1614; die de belegering van 1619 doorstond, was de eerste predikant van Batavia. Op diens voorstel en dat van eenige anderen, met hem zamengekomen ter eerste regeling van de kerkzaken te Batavia, bepaalde Koen, dat nevens de reeds vroeger aangevangen Nederduitsche, ook voortaan de Maleische zou beginnen; stond hun daarin, alsmede in de regeling der verdere Nederduitsche dienst, — den ommegang in de gemeente en de avondmaalsbediening in beide talen, met hulp op zijde; beval ook dat de „arbeiders des sabbaths behoorlijk mochte rusten ende afstaan van den arbeid om de godsdienst te mogen frequenteren." [3])

De strenge politie plakkaten en resolutiën, zoo even vermeld, voorzeker ook grootendeels in het belang der godsdienst geno-

[1]) Barchewitz, Reisebeschreibung.
[2]) Kerkelijk Brievenboek B. (Manuscript.)
[3]) Handelingen v. d. kerkeraad 1620, (Manuscript.)

men, getuigen mede voor Koens ijver om de kerk te dienen, godsdienst en zedelijkheid te bevorderen.

Op voorstel van den kerkeraad, besloot hij ook in rade, om te „eligeren en te doen bevestigen" de beide eerste onderlingen te Batavia, Wynant Raeff en Gommares van Stain [1]). Hij verbood ook „Zondags voor de middag onder de predicatie te tappen op 3 realen boete;" en verder; „hun vrouwen, kinderen, slaven of slavinnen te doen doopen noch trouwen, dan bij consent en bij advies van onze respectieve overheit deser plaatse, en dat bij den dienaar des Heiligen Woords Godes, bij de classis van H. Kercke der Vereenigde Nederlanden, daartoe geauthoriseert, en bij ons gecommitteerd."

Zijn militaire artikelen, 25 Julij 1628, vangen aan: 1. „Dat die den naam des Heeren met vloecken, sweeren ofte lasteren misbruykt, boven arbitrale correctie nog gemorioneert werden. 2. Item op gelijk poene, die dienaren van Gods woord berispt, turbeert, of in haar bedieninge belet."

Daar bestond eenstemmigheid tusschen Koen en den kerkeraad, hoewel deze toch ook wel eens verbroken werd. Hij toch eischte, volgens order van Heeren Bewindhebbers, „instantelyk zonder eenige uitvlucht alle (kerkelijke) brieven aan haar over te stieren," waaraan de kerkeraad „om der vrede wille," echter onder protest, eindelijk maar toegaf [2]). Bekend is de later zoo veel opzien barende twist tusschen Spex en den kerkeraad, vooral tusschen hem en den predikant Heurnius.

Batavia bezat ook reeds vroeg een school. Op 26 Jan. 1625 wordt zij vermeld [3]) en genoemd „een cieraat der stad Batavia," waar Michael Seroyen onderwijzer was, en „Nederlandse, mestise en swarte jongens in lezen, schrijven, cijferen" onderwezen werden. Er kwamen ook meisjes. „Maleische en Jakatrasche dochters om uitgehouwelykt te worden." De dochters, uit het vaderland komende," waren ook daar, „zich met naai-

[1]) Handb. van de kerk, 2 Januarij 1621.
[2]) Brievenboek, October 1625.
[3]) Brievenboek.

jen erneerende", tot zij huwden. Het was dus wel een zeer gemengde school, tegelijk een weeshuis of meisjes-opvoedingsgesticht.

Den 11 Dec. 1620 [1]) vaardigde Koen een plakkaat uit, aldus besluitende: „zoo is 't dat wij het voorschreven aanlokkende quaet soekende te stuyten en naar vermogen te weeren, met advyze van onze presente Rade, goedtgevonden ende geresolveerd hebben te interdiceeren en te verbieden, gelyck interdiceeren ende verbieden mits deze, dat niemant binnen deze onze republycke van Jacatra residerende ofte onder de jurisdictie van dien sorterende, eenige slavin ofte slavinnen, byzit ofte byzitten, in zyn woonplaats ofte elders zal moge houden, onder wat protest hetzelve ook zoude mogen geschieden, op poene so van ten contrarie bevonden zal worden gedaan te hebben, van arbitrale correctie."

Den 20 Junij 1622 [2]) volgde een tweede meer gedetailleerd plakkaat van zeven artikelen, strenge strafbepalingen in geld en aan het lijf tegen concubinage en hoererij bevattende; ook den dood des zwaards bepalende op overspel, hetzij beiden of ook maar een der schuldigen getrouwd zouden zijn.

Slavenhandel en slavernij werden toen algemeen en zonder aanstoot gedreven. Koen voorzag ook daarin [3]). Geen christenen mogten hun slaven aan onchristenen verkoopen; bovendien lag de beoordeeling der oorzaken van verkoop eens slaven geheel aan den magistraat, „die den koop sal vermogen te approbeeren ofte annuleeren en daarvan register houden en acte verleenen." De onchristenen moesten ook aanstonds afstand doen van slaven, „die Christenen willen werden", tegen billijke vergoeding. De Christen slaven moest men ook „civielder behandelen ende in godsdienst onderwysen." Insgelijks werd streng verboden „lyfeigenen in drinkgelagen te vercopen of verruylen nog te verspeelen."

[1]) Handb. van den kerkeraad.
[2]) Recueil, enz.
[3]) Placaat 4 Mei 1632, Id.

Carpertier gaf daarop later nog ampliatien [1]). Hij verbood de slaven „niet anders als civiliter en domesticquelyk te straffen in blok of boeijen te sluiten, dan met consent." „Zwaarder straffen verbleven aan den „officier en geregte." Mishandeling der slaven, gevolgd door den dood, zou „aan lijf, leven off anders gestraft worden." De slaven hadden ook vrijheid zich over hunne meesters bij den officier te beklagen, dit echter „sonder wettige redenen doende," zulle ze „gegeeselt en dan weder 't huys gesonden worden."

Daarin werd tevens bepaald: „de kinderen, geld off goederen van Lyfeigenen horen haar meesters toe," ook dat de nalatenschap van vrijgegeven lijfeigenen later „prospereerende en zonder erfgenamen overlijdende," voor de eene helft aan het land en voor de andere aan hun vroegere heeren of hun erfgenamen zou vervallen.

IV.

Zoo maakten we dan in beide voorgaande schetsen, eenige kennis met het uit- en inwendige van het oude Batavia, in zijn eerste ontwikkeling. Vestigen wij thans een oogenblik het oog op zijn toenmaligen omtrek. Hoe geheel anders dan thans vertoonde zich die toen. De inneming van Jacatra, de vijandschap en verwikkelingen met Bantam, en de herhaalde belegering van het fort door den vorst van Mataram, — hadden het zoogenaamde koningrijk Jacatra, vroeger wel bevolkt, grootendeels ontvolkt. De kampongs met de hoofd- en handelplaats Jacatra waren verbrand, en de rijstvelden verlaten door hun bebouwers, welke de ellende des oorlogs had verminderd of verjaagd, en die nu of uit vrees voor of uit haat tegen de nieuwe overheerschers terugbleven. Bosschen en ruigten wiessen overal op, en de omtrek van Batavia, thans zoo bebouwd, bevolkt en veilig, was een gróotendeels woest, ledig en onveilig oord geworden; als geheel aan de natuur teruggegeven. • Tijgers, die zoo vreeselijke plaag van Java, thans verre van daar

[1]) 1625 zonder datum, Recueil enz.

teruggedrongen, schuilden in de bosschen en omringden de stad van nabij, als ook ander wild of verscheurend gedierte. Men ging uit de stad op de tijgerjagt. Toen Carpentier, die Koen als gouverneur-generaal verving en weder door hem vervangen werd, eens tegen het vallen van den avond van de tijgerjagt naar het fort terugkeerde, gebeurde het, dat een kaaiman, terwijl men de paarden nabij de stad aan de rivier drenkte, een daarvan weghaalde. De ruiter, „een van zijn Edelheids lijfschutten", die er op was blijven zitten, had naauwelijks den tijd er zich af te werpen en het gevaar te ontkomen. [1]) De omtrek van Batavia was toen even onveilig, als nog heden de woeste berg- en boschoorden van Java's binnenland. Nog langen tijd later kwamen de tijgers, verdwaalde ook soms een rhinoceros, tot nabij Batavia. „Men heeft op Java ook de Rhinoceros", meldt Valentijn, „van welke nu en dan wel een afgedwaalde zich ontrent de stad komt vertoonen, waarvan ook in opzigt van de tijgers, nog versche voorbeelden zijn, alzoo er anno 1706 of 1707 nog een in een thuin pas buiten de nieuwe poort, en nog eens in een ander ontrent de Sontar gevonden en geschooten is". [2])

Later werden die omstreken allengskens meer bevolkt door verschillende eilanders, vrije en gevlugte slaven, die zich met Bantammers en de nog hier en daar overig zijnde schaarsche inwoners vermengden. Een zeer gemengde, ook weinig te vertrouwen bevolking, zoo zelfs, dat men nog in het begin dezer eeuw, als de Gouverneur-Generaal naar zijn landgoed Buitenzorg reisde, in de kerken openbare gebeden opzond voor zijn behouden reis.

Daendels klaagt dan ook nog nog zeer over de onveiligheid en den verlaten toestand dier landen tijdens zijne komst. Geheele horden van Bantammers liepen jaarlijks na den oogsttijd de Ommelanden af en stroopten tot voor de poorten van Batavia. Er waren daar slechts weinige wegen bruikbaar voor

[1]) Valentijn, Beschrijving van groot Djava, IV deel pag. 275.

[2]) Idem, pag. 256.

rijtuigen. Dagelijks leverden die landen verschrikkelijke tooneelen op van de geweldigste rooverijen en de gruwzaamste moorden. [1]) Hoe geheel anders en beter is het sedert geworden in die landen, thans bevolkt, bebouwd, rustig, veilig; van goede en breede wegen doorsneden, waarvan gij langs dien naar Buitenzorg in vier uur van Batavia daar heen rijdt, terwijl vroeger bijna even veel dagen voor die reis noodig waren. Maar keeren wij terug naar het oude Batavia.

Wij zeiden reeds, dat Antonie van Diemen, de zoon van een burgemeester, maar die „als een der lage krijgsofficieren in Indien verschenen is" en die, toen men volgens Valentijn, „zoo in het naauw was om een algemeen boekhouder, dat men zich genoodzaakt vond met de trom te laten rondslaan om te zien, of er iemand onder de soldaten, of onder de andere borsten was, die zijn dienst daartoe wilde aanbieden", tot dat ambt gekozen werd, dat hij vooral veel heeft bijgedragen tot de verdere verfraaijing, uitbreiding en versterking van Batavia.

Wij hoorden dat de Groote Kerk van Batavia en de Kasteelskerk onder zijn regering zijn gebouwd, dat hij een Latijnsche school aan Batavia gaf, plakkaten uitvaardigde om de straten op te hoogen en te plaveijen, goten en riolen te metselen, en de burgwallen behoorlijk op te trekken; dat hij ook een belasting uitschreef, om de buitengewone onkosten voor de muren en fortificatiën der stad eenigzins te dekken.

Toen (1640), werden ook twee jagten, Koukerken en 't Zeepaard gebezigd, „om koraalsteen en hout van de Agnites eilanden tot opbouwinge van de nieuwe kerk, stadswallen, bolwerken, burgwallen, bruggen en diergelijke werken meer, te haalen; daar daagelijks veel seere beenen en quade ulceratien voortvielen; vermits het volk alle dagen in de koraalsteen, houthakkerij, door distelen en doornen moeste loopen en zwaar arbeiden doen. [2])

[1]) Daendels, Staat der Ned. Oost. Ind. bezittingen 1814, verslag pag. 16, 17, 33.

[2]) Reysen van Nicolaus de Graaff, enz. Hoorn. 1604 pag. 6.

Van Diemen vervolgde of volbragt hetgeen zijn voorgangers begonnen of zich voorgenomen hadden. Niet dat onder hem Batavia reeds Batavia werd, hoe zou het ook kunnen: hij regeerde van 1636 tot 1645; de meeste openbare gebouwen, de roem en trots van Batavia, waren van later tijd, even als de prachtige huizen op de Tijgersgracht en langs de rivier; maar daarom werd Batavia niet minder door van Diemen verfraaid, uitgebreid en bevestigd.

Valentijn heeft ons verschillende datums van beteekenis voor de stad bewaard. Van de vier hoofdpoorten van Batavia werd aan de oostzijde de Rotterdammerpoort in 1636, aan de zuidzijde de Nieuwpoort in 1631 en de Diestpoort in 1657; aan de westzijde de Utrechtsche poort in 1651, gebouwd. De landpoort van het Kasteel, later onder van Imhoff afgebroken, had op de buitenzijde 1631, en op de binnenzijde 1637. Boven de poort, waarvoor men het verblijf van den Gouverneur-Generaal binnentrad, stond het jaartal 1647. De Middenpoort van het Kasteel had het jaartal 1641, en de Waterpoort dat van 1630.

Van Diemen moet onder de eerste gouverneurs-generaal genoemd worden. Niet alleen werden onder hem gelukkige oorlogen gevoerd, Malacca en een groot deel van Ceylon veroverd, de rust hersteld in de Molukken en onze magt daar beter gevestigd; maar hij breidde ook zeer onzen handel uit, liet ook ontdekkingsreizen doen, vanwaar nog Van Diemensland hem ter eere genoemd. Onder zulk een bewind van toenemenden handel, kennis, magt en heerschappij, moest de hoofdplaats van zelf nog meer opbloeijen.

En evenzeer als Coen was van Diemen er ook op uit, het inwendige van Batavia te regelen en te vestigen. De verschillende collegien van schepenen, weesmeesters, boedelmeesters, huwelijkszaken, het bestuur van het „vrouwentugthuys" (spinhuis), van „'s Compagnie's ziekenhuys" (hospitaal), de pachten en nog meerdere zaken, vroeger en later geregeld, waren onder hem naar wet en orde werkzaam. Hij gaf aan de kerk een

uitvoerige "kerkenordeninge," vervat in zestien hoofddeelen [1]). Hij vervaardigde ook de "Bataviasche statuten" of "verzameling der ordonnantien en keuren van Batavia," later door Maatsuiker vervolgd en voleindigd, getrokken uit de vroegere en latere resolutiën en plakkaten der regering, zoo langen tijd het groote wetboek van Java.

Wij willen hem nog doen kennen uit zijn plakkaten als een bijzonder streng ijveraar voor de invoering van de Nederlandsche taal onder de inlanders, tevens als een goed handhaver der politie.

Hij wilde niet, dat de slaven "hoeden off mutzen" zouden dragen, tenzij zij "de Nederlandse taal redelijk verstaan en spreeken konnen, die daarvan een acte van de commissarissen van huwelijkszaken zal gegeven worden." De overtreders werden gestraft met verbeurte van hun hoed of muts en "telkens daarvoor strengelijk gegeeselt te werden". De Christenen mogten hun slaven of slavinnen niet vrijgeven, konden voor hen geen vrijbrieven erlangen, "tenzij deselve alvorens de Nederlandsche taal redelijk spreken en verstaan konnen ende daarvan bescheid hebben."

Ook mogten geen inlandsche vrouwen met Nederlanders trouwen, "als die in de Nederlandse tale, gelijk voorsz., ervaren zijn."

Insgelijks mogten geen "mardykers", vrije inlanders, tot officieren bij de burgerwagt gekozen worden, "als die in deselve tale gelijk boven gemeld is, ervaren zijn" [2]).

Hij renoveerde ook de plakkaten van Koen en diens opvolgers omtrent de slaven.

Thans wat de politie betreft. Het was den Javanen, die met hun vaartuigen ten handel kwamen naar Batavia, verboden krissen te dragen en na zonsondergang langs de straten te gaan. Zij moesten dan "in haar logies off vaartuigen blijven op poene voor de eerste reis hun geweer te verbeuren en

[1]) Recueil enz. 7 Dec. 1643. Valentijn.

[2]) Idem. Placaat van 8 Junij 1641, pag. 80.

12 realen, voor de tweede reis met de arbitrale correctie daarenboven."

Ook de Chinezen en de verschillende inlanders, woonachtig te Batavia, mogten „na 9 uren geen geweer dragen" op zware straffen bij herhaalde overtreding; „drie etmalen in donkere gevangenis sitten en voor de derde reis daarenboven aan den lyve arbitrarie gestraft."

De inlanders moesten ook altijd een briefje, „teken van den Sabandhaar", bij zich hebben, en de Nederlanders, „uytgesondert die van de Justitie en de officieren van de wagt by nacht," mogten na acht uur niet langs de straten „als met een brandende kaars," op boete van 3 realen voor de eerste, 6 voor de tweede en „arbitraire correctie" voor de derde maal [1]).

Die op schildwacht sliepen of hun wacht niet behoorlijk waarnamen, werden „voor de eerste reys driemaal gewipt en de tweede reys geacquebureert" [2]). Op „het beschadigen en 't plukken van suykerriet sonder consent," stond „een jaar in de ketting arbeiden [3]).

Ook werden door van Diemen de vroegere plakkaten tegen het messen dragen, vechten, wonden, enz., en het verboden naar boord varen der komende schepen, gerenoveerd.

Na een bijna tienjarig en gelukkig bestuur overleed de omtrent Indië en in het bijzonder omtrent Batavia, zoo verdienstelijke gouverneur-generaal. „Hy gaf op syn siek- en sterfbed het bestuur over aan Kornelis van der Lyn, volgens een besluit, by de Heeren van de Hooge Regeering genomen," hetwelk aldus aanvangt: „Zyn Edelheid, de Gouverneur Generaal Antoni van Diemen, door de bezoekende hand des Heeren in ziekte zoodanig verzwakt, dat hy al eenige dagen *de koy* heeft moeten houden" [4]).

---

[1]) Boeneil, enz. Placaat 23 Jan. 1637, pag. 73.
[2]) Idem, Id. 4 Oct. 1638, pag. 95.
[3]) Idem, Id. 18 Junij 1688, pag. 75.
[4]) Valentijn deel IV, pag. 295.

Dat *koy* in een zoo gewigtig en plegtig besluit der Hooge Regering, mag wel getuigen, dat toen, nevens de dagelijksche, ook de officiele taal nog geenszins zeer gezuiverd was, nog altijd onder den invloed stond van scheeps- of matrozentaal.

V.

Hebben wij in de voorgaande schetsen eenige kennis gemaakt met het oude Batavia in zijn wording en eerste ontwikkeling, thans willen wij het leeren kennen als geworden, als die stad, welke door vroegere en latere schrijvers vaak als de Koninginne van het Oosten werd geroemd. Zoo bestond het reeds een eeuw na zijn stichting.

Waarlijk, dat oude Batavia was geenszins een stad om in te verdwalen. Slaan wij een oog op zijn plattegrond, aanstonds treft ons de regelmatige aanleg, het regtlijnige van zijne straten en grachten. Daardoor zoo geheel een tegenbeeld van de oudvaderlandsche steden, met haar kromme stegen, straten en grachten: was het overigens toch een echt Hollandsche stad. Aan het strand, te midden van moerassen gebouwd, naar alle kanten van grachten doorsneden, met boomen-rijen langs de kanten, met stoepen en gemetselde banken voor de huizen, nevens en aan elkander gebouwd, — kon de Hollander, na een lange reis vol verveling en ellende, daar eindelijk aangekomen, er zich terug denken, ja, gelukkig droomen, te midden der stoepen en banken, der boomen en burgwallen van de stad zijner geboorte.

Door de rivier in twee bijna gelijke, ook bijna gelijkvormige deelen gescheiden, had de stad den vorm van een parallellogram. Dat parallellogram, zich van het noorden naar het zuiden uitstrekkende, werd ook in dezelfde rigting, door vijf grachten of kanalen, in zes omtrent gelijke strooken verdeeld. Van het oosten af, waren zij de Kaaimansgracht, de Tijgersgracht, de Rivier, de Jonkersgracht, Roca Malacca en de Rhinocerosgracht. De dwarsgrachten en straten, welke haar regtlijnig doorsneden, verdeelden die strooken weêr in een me-

nigte langwerpige vierkanten, die den plattegrond van Oud-Batavia geenszins teekenachtig, integendeel zeer stijf doen uitzien. De eerste dwarsgracht en straat, welke van het zuiden af de stad in haar geheele breedte doorsneed, was de Leeuwinnegracht, thans voor een deel Passer Pisang, die van de Rotterdammerpoort, aan den oostkant over de nog bestaande middelbrug der rivier, in het westelijk gedeelte der stad, door de nog bestaande Utrechtsche straat, naar de poort van denzelfden naam, aan de westzijde voerde. De tweede daar beneden was de Amsterdamsche aan de oostzijde, de Maleische gracht aan de westzijde, welke beide over de rivier, door de thans nog bestaande brug bij het vendukantoor vereenigd, insgelijks de stad in haar gansche breedte doorsneed.

Daar tusschen en daar buiten doorsneden haar nog verscheidene andere kortere dwarsstraten en grachten, wier ligging en namen de lezer op een plattegrond van Batavia kan nazien, en met enkele, waarvan wij later nog wel eenige kennis zullen maken.

De stad, door het kasteel verdedigd, was verder omringd door muren en bolwerken, van koraalsteen opgetrokken, die tusschen een buiten- en binnengracht lagen. De buitengracht had, volgens Valentijn[1]), een breedte van 13 tot 14 roeden, en was bovendien versterkt door „een aarde wal, met steenen van buiten omzet," terwijl „de barm onder de muuren der stad met een dichte hagedoorn of carindong bezet was, daar niet wel is door te komen." De muren en bolwerken hadden, volgens Stavorinus[2]), „omtrent de hoogte van twintig voeten." Zoo ook, blijkens het nog overgebleven gedeelte, die der stad. Valentijn meende de stad daardoor „in staat om zich zeer wel te verdedigen." Intusschen meenden anderen, en voorzeken te regt, daar het kasteel „geen ravelijnen noch een bedekten weg had," bovendien de stadswallen „zonder eenige

[1]) Deel IV, pag. 232.

[2]) Reize enz. naar Batavia, Bantam, Bengalen enz. Leyden, 1793, IIe Boek, pag. 212.

buitenwerken en de meeste bastions van een gebrekkig maaksel waren, zoodat zij elkander niet konden bestrijken;" — dat Batavia voldoende sterk tegen een belegering van inlanders, echter „op geenerhande wijze in staat was om zich tegen eene geregelde Europesche belegering te verdedigen." [1]) Sedert van Imhoff was het kasteel ook zoo goed als ontmanteld, althans geheel open naar de zuidzijde, waar hij met de vroegere woningen der raden van Indië, ook den muur liet afbreken, om een ruim plein en vrij uitzigt voor het Gouvernementshuis te hebben.

Het is genoegzaam bekend, hoe weinig Daendels op had met de versterkingen van stad en kasteel, daar hij de muren en bolwerken liet slechten. Bestreek bij zijn stichting het Kasteel de reede, het allengskens aanwassende strand verwijderde dat zooverre daarvan, dat dit later niet meer mogelijk was. Daarom liet van Imhoff aan het einde van het hoofd, aan de westzijde, een versterking „het Waterkasteel" aanleggen, een „ongeregeld fort," ook „hoornwerk" genoemd, „met overgroote kosten voor de Maatschappij gebouwd, dewijl men aldaar, wegens de diepte, verscheiden schepen en vaartuigen moest laaten zinken, om op dezelve een goed fundament te kunnen leggen." [2]) Het was in Stavorinus tijd reeds „zeer bouwvallig, de muren begonnen op verscheidene plaatsen in te zakken." Thans is het geheel verdwenen, benevens nog twee versterkingen, 't Loo en Diesen, daar beneden, insgelijk bewesten de rivier. Ook was in Stavorinus tijd het strand sedert den bouw van dat waterkasteel weêr zoo aangewassen, „dat schoon men de schepen uit hetzelve konde bestrijken, men echter op zoo grooten afstand weinig schade zou kunnen toebrengen." Geheel juist gezien, zegt Stavorinus ook, dat die versterking daar onnoodig was, dewijl „een vijand van buiten, het ingeval van eene landing langs dien weg niet zoeken zou, maar liever

[1]) Batavia, de hoofdstad van N. O. Indien, enz. Amsterdam, 1793, 1e deel, pag. 116.

[2]) Stavorinus, enz. pag. 209.

daartoe een gemakkelijk hard zeestrand verkiezen, zooals men boven Antjol vindt." Immers, wat hij voorzeide, is gebeurd, toen de Engelschen Java kwam nemen. Zij ontscheepten te Tjilentjing, boven Antjol, een gemakkelijke en zekere landingsplaats.

De bolwerken, met de vier van het Kasteel, zevenentwintig in getal, waren van verschillenden vorm. Zij worden heele en halve katten (schietkatten), vierkanten en bolwerken of bastions van ongeregeld maaksel genoemd, waarvan verscheidene van „moordgraven" waren voorzien. Wij zullen hun namen, als van overledenen, maar bij Valentijn laten rusten, uitgezonderd die van de beide nog alleen overgeblevene, Kuylenburg en Middelburg, aan de westzijde der rivier, bij het binnenkomen. In den muur tusschen beide is ook nog altijd de Vierkantspoort, die door haar naam zoo juist beschreven wordt. Deze was de minste der vijf poorten van Batavia. De Rotterdammerpoort was in een *schietkat*, de Nieuwpoort in een *vierkant*, de Diestpoort op zich zelf staande en de Utrechtsche poort „onder den wal doorloopende" gebouwd [1]).

De stad had drie voorsteden: buiten de Rotterdammerpoort de ooster-, buiten de Nieuwpoort de zuider-, buiten de Utrechtsche poort de westervoorstad.

Valentijn geeft voor zijn tijd [2]) voor de stad Batavia de navolgende getallen van huizen: 679 groote Hollandsche huizen, 574 kleine, 997 Chineesche petakken, 203 Hollandsche huizen, door Chinezen bewoond, een totaal van 2442.

In 1779, ruim vijftig jaar later, volgens „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap," was het getal der groote huizen, wel opmerkelijk, nog juist hetzelfde, 678, terwijl dat der kleine huizen vereenigd, wordt opgegeven als 1315. Worden daaronder ook de Chinesche petakken van Valentijn geteld, dan was het getal der kleine met ruim vier honderd vijftig verminderd, zoo niet, dan met ruim vijf honderd vijftig vermeerderd. Dat laatste zal wel het geval zijn; immers wij

[1]) Batavia, enz., deel I pag. 114 en 115.

[2]) Deel IV, pag. 234.

weten, dat bij den Chineschen moord, na Valentijn, de wijk der Chinezen afbrandde, en zij sedert dien tijd grootendeels buiten de stad gingen wonen.

Het getal der woningen in de drie voorsteden was in 1779 te zamen 5220; in Valentijns tijd, „ook die der Chinezen medegerekend, 2328; het getal was dus meer dan verdubbeld, waarlijk een belangrijke vermeerdering.

Het langwerpig vierkant der stad had met het kasteel, noord- en zuidwaarts, een lengte van 350 Rhijnlandsche roeden; oost- en westwaarts een breedte van 250 gelijke roeden [1]).

Volgens Valentijn had de stad met haar voorsteden „wel anderhalve mijl in haren omtrek." [2]) Ruim vijftig jaar later besloeg zij „met de voorsteden, die zeer wel bevolkt zijn, wel drie mijlen in haren omtrek." [3])

Op omtrent een uur en minder afstands, was de toegang tot de stad nog door verschillende fortjes, als het oosten aanvangende, Antjol, Jacatra, Noordwijk, Rijswijk, Vijfhoek, Ankee, verdedigd [4]). Aan de wegen daarheen, lagen vele buitenplaatsen. Die fortjes vormden de eerste linie verdedigingswerken van Batavia. Verder, meer binnenlands in, lagen nog op den weg naar Bantam, het fort Tangeran; aan dien naar Cheribon, het fort Tandjong Poera; en de forten Meester Cornelis, Buitenzorg en Bantar petee aan den weg naar de Preanger landen [5]).

Een reis naar die forten was volgens van Hogendorp, het non plus ultra der reizen van uit Batavia in dien tijd. En waarlijk geen wonder, daar toen nog geen reiswagens over Java's wegen rolden, te voet of te paard of in draagstoel moest gereisd worden, door bosch en rugte of langs smalle paden, en ook alles moest worden medegenomen.

---

[1]) Batavia, enz., deel 1 pag. 114.
[2]) Deel IV, pag. 230.
[3]) Batavia, enz., deel 1 pag. 114.
[4]) Idem, pag. 148. Carte des environs de Batavia.
[5]) Van Hogendorp. Beschrijving der Nederl. bezittingen in O. I., 1833.

VI.

Wij gaven een totaal blik, een algemeene schets van Batavia en zijn omtrek; thans willen wij die stad, althans zooveel ons mogelijk is, in eenige bijzonderheden leeren kennen. Wij begeven ons daartoe op weg, wandelen door zijn straten, langs zijn grachten, bezigtigen zijn openbare gebouwen, treden hier en daar een woning binnen, zien en hooren van 't geen daar al, vroeger en later, is geschied, — hoe onze vaderen daar leefden en stierven. Maar vanwaar onze wandeling aangevangen? het Kasteel trekt mij aan, — de Groote Kerk, — het Stadhuis, — de deftige Tijgersgracht, — ook de grootsche rivierkaden. Wij staan verlegen. De keus is moeijelijk, wij keeren daarom terug naar Levi's woning, waar wij aankwamen, onze eerste kennis met Batavia maakten, en willen van daar onze wandeling aanvangen of juister vervolgen. Immers wij wandelden, den kapitein gevolgd, van den Boom reeds daarheen, over een smal dijkje, een ophaalbrug, door een muurpoort. Die muurpoort is, gelijk wij reeds zeiden, de nog eenig overgebleven poort van het oude Batavia, zoo juist als kort door haar naam beschreven, de Vierkantspoort, in 1639 gebouwd. Zij is een waterpoort, daar zij onmiddelijk aan de oude stadsbuitengracht bij de rivier uitkomt. „Zij brengt ons op een soort van een eilandje, hetwelk ten zuiden de stadsgracht en ten noorden de Vrijmanshaven heeft." Over dit vaarwater voerden twee bruggen naar het „Javaansche kwartier," aan het strand tusschen de uitwatering der Vrijmanshaven en de groote haven van Batavia gelegen. Langs den westelijken vleugel der haven „vindt men de zoogenoemde Kaasjes, meestal geringe huisjes, bewoond door visschers, praamvoerders en meisjes van plaizier." [1] Bij deze poort was ook „de lijnbaan der Maatschappij, alwaar de touwdraaijers hun verblijf hebben, die hunne konst oefenen in een zeer lange overmaakelijke loopbaan, aan de binnenruimte der wallen, die door veele koele boomen beschut is." [2]

[1] Batavia, enz., deel I, pag. 121.
[2] Idem, pag. 145.

De Vierkantspoort binnengekomen, kwam men in het noordelijk gedeelte der oude stad, aan de westzijde der rivier. Links heeft men daar nog het oude bastion Middelburg, waarop thans het telegraafkantoor en de „tijdbal" zijn. Regts strekken zich de oude westzijdsche pakhuizen der Compagnie uit, langs den stadmuur tot aan het bastion Kuylenburg, het meest noordelijke der stad, van waar de muur met een stompen hoek naar het westen loopt, langs welke de pakhuizen onder één dak voortloopende, nog een eind weg vervolgen. Als ge hun gewelfde poorten binnentreedt, den stevigen bouw, de zware en vele balken, het metselwerk aanziet, dan zegt ge, geheel overtuigd, indien ge er soms nog aan mogt twijfelen, waarlijk onze voorgangers in Indië waren solieder bouwheeren dan wij.

Daar werden „de fijne waaren der Specerij eilanden, als peper, kaneel, nagelen, nooten, foelie, enz. opgeslagen en gelost." [1])

Wij zeiden, dat we bij aankomst door de Middelpoort gegaan, op een onregelmatig plein kwamen; daar staan thans eenige Gouvernements pakhuizen, vroeger was daar het zoogenoemde „Vierkant." Voor wij van dat Vierkant en zijn naaste omgeving iets verder zeggen, willen wij er ons eerst nog een weinig orienteren. Wij bepalen ons daartoe tot dat gedeelte der oude stad, besloten tusschen de Maleische gracht, reeds genoemd, de rivier en de stadsmuren. Dat gedeelte, de kleinste helft van het westelijk deel der stad, was even als de andere, ook van verschillende grachten en straten doorsneden. Bij de inzage der plattegronden van het oude Batavia, verwondert, ja verbaast men zich onwillekeurig over de lust en liefhebberij onzer voorvaderen, om Batavia naar alle kanten met grachten, juister slooten, want de meesten waren bijster naauw, te doorsnijden. Beneden de Maleische gracht, thans gedempt en die van de nu nog bestaande noordelijkste of derde brug over de rivier, naar de westelijke binnengracht der stad liep, — door-

[1]) Batavia, enz., deel I, pag. 146.

sneed de Gript, insgelijks gedempt, de stad daar ook evenzeer in haar breedte; daarboven lag nog de Javaansche gracht, welke het Vierkant en de daarachter liggende ruimte, waar een kruidmolen stond, langs hun zuidkant begrensde.

Zoo van het oosten naar het westen. Van het zuiden naar het noorden, doorsneden haar de verlenging der Jonkersgracht, als Jonkersstraat, verder Zandzee of Lepelstraat genoemd, en die van de Rhinocerosgracht als Moorsche gracht. Beide liepen tot aan de Javaansche gracht. Nog doorsneden haar langs de Stadsbinnengracht, ten westen van de Moorsche gracht, en ten oosten van de Jonkersstraat, achter de Werf, — twee straten, welker laatste de Ankerstraat genoemd werd.

Door al die grachten en straten, was dat gedeelte der stad in acht blokken verdeeld, waar beneden nog het Vierkant met zijn daarachter liggend Kruidmolenplein, als het noordelijkste gedeelte der stad, lag. Ook die ruimte was, blijkens de plattegronden van Batavia, 1731 en 1780 [1]), die wij volgen, nog van enkele grachtjes doorsneden, thans insgelijks gedempt.

De beide blokken langs de rivier werden ingenomen, beneden, juist tegenover het Kasteel, door „de Scheepswerf," thans nog „de Werf" genoemd; een ruim plein, omringd van Marinepakhuizen en gebouwen, waarin ook de kantoren van den havenmeester zijn.

Daarboven lag „de Ankerwerf," verder de vischmarkt, aan de rivier, alsmede de vleesch- en rijstmarkt, nevens elkander gebouwd en aan de Ankerwerf grenzende. Deze met de Ankerwerf lagen tegenover het Kasteelsplein. Haar ruimte wordt thans ingenomen door de pakhuizen en gebouwen van het Entrepôt. Dit zij genoeg. Overigens zal een vergelijkende inzage der drie genoemde plattegronden van Batavia, den lezer, indien mijn beschrijving, wat ik gaarne geloof, te wenschen overlaat, die door aanschouwing voldoende verduidelijken.

Keeren wij thans terug naar het „Vierkant," ook „Blok"

[1]) Batavia, enz., deel I, pag. 134 en 214. — Arie Huyzers, N. O. I. Etablissementen, 1789.

genoemd. »Het werd zeer waarschijnlijk zoo genoemd, omdat daar vroeger een massief vierkant blok huizen stond. Thans is zelfs geen spoor meer daarvan overig.

Aan de rivier gelegen, over den Boom, zeer nabij de Vrijmanshaven, die benoorden de stad daar omliep, zoo genoemd, omdat de schepen der vrijlieden, burgers, welke handel dreven op de buitenkantoren, er lagen, — kon het wel niet anders, of reeds spoedig moesten in het Vierkant koopmans woon- en pakhuizen verrijzen. Geene ander gedeelte der stad was daarvoor zoo geschikt gelegen. Wij lezen dan ook dat het vroeger »sterk bewoond was en bezet met zwaare koopmanswooningen en pakhuizen, die dikwerf voor 25 duizend Rijksdaalders en meer werden verkogt." [1]) Dat Vierkant begon echter, sedert het midden der vorige eeuw, weêr te vervallen, toen Mossel een bevel van de Heeren XVII uit het vaderland ontving, dat »de inwooners van Batavia geenerhande Negotie (meer) mogten doen op de buitencomptoiren." Een andere oorzaak van zijn verval wordt gezocht in »de ongezondheid van 't moeras, aan den mond der rivier, waardoor veele lieden hunne huizen hebben verlaten, om verder stadwaards in of in de voorsteden te woonen, alwaar het veel gezonder was." Een en ander, misschien nog andere oorzaken, liepen zamen, dat »onder anderen het blok zoodanig is vervallen, dat de voornaamste huizen ledig staan, en hetzelve nu (1780) meest door arme Chinezen wordt bewoond [2])."

Beurs en middelpunt van Batavia's partikuliere handel, waar ook, gelijk wij hoorden, de Compagnie haar pakhuizen en kruidmolen had, werd daar nog meer gevonden. Immers wij lezen bij Barchewitz [3]), reeds genoemd, dat in het »Vierkant veele bommen en gevulde granaten lagen, er steeds een compagnie Europesche militie ingekwartierd lag," dat ook daar

---

[1]) Batavia, enz., deel I, pag. 134.

[2]) Als boven.

[3]) Ostindianische Reise Beschreibung, 1711, 1722, pag. 90 en 590.

„die Magazinen und Backhäuser der Edlen Ostindianischen Compagnie sind."

Zoo was die plaats, thans als ledig en verlaten, verre waarvan de Europeanen nu wonen en die zij, door hun ambt of werk daar heen geroepen, zoo spoedig mogelijk weêr ontvlugten, eenmaal vooral een plaats van Europesche drukte en bedrijvigheid, waar handelaars en zeevarenden, militairen, matrozen en werklieden door elkander drongen; waar rijke kooplieden woonden, schippers en klerken hun kantoren in- en uitgingen, en de pakhuizen dagelijks weêrgalmden van het leven en rumoer der arbeiders, die balen en kisten aflevérden of ontvingen.

Maar daardoor was die plaats en omtrek ook tevens in gansch Batavia berucht en gevreesd om de buitensporigheden, daar vaak gepleegd, de schandelijke tooneelen, die er soms voorvielen. Valentijn [1]) wijst er ons reeds op, als hij zegt: „de Lepelstraat," — wij gaven haar ligging aan, „als uitkomende op het Vierkant, — „werd meest van herbergiers, tappers en lieden die kostgangers houden, bewoond." Barchewitz en de Graaff weten er ons, als ooggetuigen, nog meer van te vertellen, meer voorzeker dan wij zouden vermoeden. De eerste toch zegt [2]): „Hier (in het Vierkant), hebben ook de matrozen hun gewone duel- en vechtplaats, waarheen zij gewoon zijn, elkander op een sneedje met hun groote messen te bescheiden." En hoe erg, hoe verregaande, in weerwil van alle verbod en straf, het daarmee vaak toeging, zoodat de plaats niet meer veilig was, — en wat strenge strafbepalingen noodig waren om het kwaad te beteugelen, zegt ons wel de tweede in het navolgende berigt. „En niettegenstaande alhier op Batavia zware Justitie gedaan word, zoo hoord men egter van veel schelmstukken spreken. Evenwel bevind men dat de schrik onder de dronken matrosen en voorvegters is, dewijl dezelve nu so niet snijden en vegten aan 't *Vierkant*, als in voorgaande tijden," vermits de zware straf die op de vegters is gesteld.

[1]) Deel IV, pag. 232.

[2]) Pag. 30.

Want zo ymant een mes trekt, en een ander komt te snijden of te quetsen, dezelve wordt terstond gevat, aan de Paal gebonden, en met rottingroeden wel strengelijk gegeeselt; en so den een den ander komt dood te steken, so wordt *de levendige met de dode des anderen daags bij malkander aan een halve galg, welke daar tot dien einde is opgerigt, opgehangen, gelijk ik korteling ook heb gesien.* Zijnde dese strenge order op dese dronken fielten, een seer nodige saak; want voor desen plagt een eerlijk man, over dese plaats gaande, niet veilig te wesen, en wierd niet alleen 's avonds, maar ook op den helderen dag van haar aangerand en mishandeld." [1]

Barchewitz verhaalt ons ook van een landsman uit Erfurt, dat deze dagelijks naar een speelhuis ging, „Kloot-Deyn" genaamd, waar „dagelyks met dobbelsteênen gespeeld werd, allerley liederlijk volk zamen kwam, menigeen tot zyn hembd van het lyf verspeelde, ook menigeen een hoed vol dukatonnen won." Misschien was die hel van Kloot-Deyn ook wel aan het Vierkant of in de Lepelstraat gelegen.

VII.

Wij hoorden, de „Scheeps- en Ankerwerven," van welke althans de eerste aan het Vierkant grensde, strekten zich langs de rivier uit. Daar werden „beschadigde en oude vaartuigen hersteld, ook schepen gebouwd, die op de reede worden gebruikt. Aldaar zijn insgelijks verscheidene suiker-pakhuizen, voor zeil- en touwwerk, blokmakers winkels, het huis van den commandeur der werf, enz. Nevens het midden deeser werf (de oude scheepswerf), is eene deur, die tot het schrijfvertrek leidt, daar de boeken worden gehouden en tevens zee- en paskaarten te bekomen zijn." [2] Thans meen ik, zijn in dat huis nog zeekaarten te verkrijgen en is daar het kantoor van den havenmeester.

[1] Pag. 215.

[2] Batavia enz. 1e deel pag. 142 en 146.

Wij willen nog hooren wat een later beschrijver, een zeeman, Stavorinus [1]), ons van die werven zegt. „Digt bij deze poort (de Vierkantspoort), tegenover het Kasteel, ligt de Equipagewerf; niet ver van hier de pakhuizen van scheepsbehoeften alsmede de werkplaatsen der timmerlieden, kuipers, zeilmakers, smids en hetgeen verder tot de schepen betrekking heeft. Hier staan ook de huizen der commandeurs en equipagiemeesters, die eertijds verpligt waren op de werf te woonen, doch sedert eenige jaren wordt daarvan geen gebruik gemaakt, zij woonen in andere en meer vermakelijke gedeeltens der stad." Het hoofd der werf, „equipagemeester," ook „bevelhebber der werf" genoemd, was een man van groot aanzien. Hij had gelijken rang met „de algemeene ontfanger, de algemeene boekhouder, de algemeene visitateur en de majoor of 't hoofd der krijgsmagt van Indien!" hun onderlinge rangorde werd bepaald door langer of korter diensttijd [2]). Zij volgden in rang op de beide opperkoopliedden van het kasteel, waarboven nog de raden van justitie, raden van Indië, de Directeur-Generaal, de Gouverneur-Generaal, waren. Waarlijk in dien tijd van koopmans regering was aan „'t hoofd der krijgsmagt van Indien" wel een zeer nederig plaatsje aangewezen in het gevolg van zoo veel groote heeren.

De equipagiemeester der werf kwam ook dagelijks bij den Gouverneur-Generaal, en werd onder de eersten toegelaten. Zoo althans Valentijn voor zijn tijd. „Alle dag (behalve als hij uitreed), geeft zijn edelheid voor de middag gehoor; 's morgens ten 7 uuren, komen de majoor, equepagemeester, fabrijk, constapel-majoor en meer anderen, zijn edelheit bericht van 't geen voorgevallen is, geven, en verzoeken te gelijk last, omtrent hetgene er dient gedaan te worden." [3])

De audienties werden toen niet alleen iets vroeger, maar ook een weinig meer dan thans gegeven. Toen 's morgens ten

[1]) Deel I pag. 214, 215.
[2]) Valentijn, deel IV pag. 244.
[3]) Idem pag. 262.

zeven-, thans ten negen of halftien ure; toen dagelijks, thans eenmaal in de maand. Dat zamenspreken dier heeren met den Gouverneur, over 't geen den vorigen dag voorgevallen was en dien dag verder diende gedaan te worden, klinkt, hoe huiselijk ook, toch wel een weinig vreemd voor de tegenwoordige dagen; hoewel het ook veel twist- en lang geschrijf, ook vertraging der werkzaamheden, waaraan de tegenwoordige dagen misschien maar al te rijk zijn, moest voorkomen.

Laten we, nu toch op audientie, nog een oogenblik van Valentijn hooren, hoe het daar toen verder toeging. „Nooit gaat er meer als een binnen en alle die een degen of rotting bij zich hebben, moeten dien, eer zij bij zijn Edelheid gaan, zoo lang bij den helbaardier afleggen." Nog heden komt men een voor een binnen, of het moest een kommissie, korporatie zijn, en treedt men ook niet met stok of rotting in de hand voor zijn Excellentie; „'t hoofd der krijgsmagt van Indien" geeft thans echter, evenmin als zijn jongste officier, nog den degen af, hetzij men hem toen vreesde als een sluipmoordenaar, of wel daardoor wilde doen gevoelen, dat hij een gering dienaar van zijn hoog Edelheid was.

„Nadat dit — de audientie dier heeren — voorafgegaan is, dat wel anderhalf uur gemeenlijk duurd," vervolgt Valentijn, „geeft hij aan alle anderen die hem spreken willen, tot 9 of 10 uren gehoor; doch 's namiddags nooit, ten ware dat er schepen aangekomen zijnde, de schippers met brieven boven komen, of ook wel bij voorvallen van aangelegenheid, die geen uitstel lijden."

Wilt ge nog een tweede audientie, omtrent een halve eeuw later, bij den gouverneur generaal van der Parra bijwonen, wij volgen daartoe Stavorinus naar Weltevreden, toen een buitenverblijf, tevens van der Parra's „gewoon verblijf, prachtig van voorkomen en aanleg," waar wij weder iets vreemds zullen hooren, waarmeê wij thans geen vrede zouden hebben, tevens ook een lesje voor al te beleefde audientie najagers. „Hier, te Weltevreden, verleent zijn hoog Edelheid des maandags en donderdags openbaar gehoor, en dinsdags en vrijdags op een ander buitenhof

aan den weg van Jacatra; de andere dagen der week spreekt hij niemand, dan over zaaken van het uiterste gewigt, en die geen uitstel lijden kunnen. Niemand vervoegt zich daar, dan die den generaal iets heeft bekend te maaken of te verzoeken. Het zou zeer kwalijk genomen worden, indien men zich liet aanmelden, om hem slechts een pligtpleging te doen of naar zijn welstand te vraagen. Zijn hoog Edelheid verledigt zich gewoonlijk daartoe des morgens omtrent zes of half zeven, en eindigt ten agt uuren. Ieder *wacht op het plein, voor het huis in de open lucht, tot dat een van de lijfwachten hem binnen roept.*" [1]) Waarlijk onze vaderen in Indië stonden niet alleen met den Gouverneur-Generaal wel zeer vroeg op, maar waren ook wel zeer zijn nederige dienaren; dat ze daar buiten, op het plein, in de open lucht, zoo geduldig wachtten, tot de hellebaardier hen ter audientie binnenriep. Stavorinus zegt dan ook, „het is niet wel mogelijk te beseffen, of men moet zulks bijgewoond hebben, met welk een slaafsche onderwerping men zijne, — des gouverneurs, — bevelen ontvangt," en roept daarna verontwaardigd uit: „Hoe is het mogelijk dat vrije Hollanders zich aan zulke slavernij zullen kunnen gewennen!" [2])

Hoe zijn sedert de palen verzet; hoe is sedert 't getij geheel verloopen! Indien Stavorinus weêr uit zijn graf kon opstaan, nog eens rondgaan, zien en hooren te Batavia en op audientie, natuurlijk ook de couranten en tijdschriften in de Harmonie en Concordia lezen, de gesprekken hooren, — wat zou de man nu wel zeggen, uitroepen? zou hij nu zijn vrije Hollanders te Batavia vinden, hun de hand kunnen drukken? „Meent gij dat misschien," zegt iemand, — ik niet, maar wel, dat hij met een Cicero en Catilina verontwaardigd zou uitroepen: o tempora, o mores! consul videt, senatus intelligit, attamen..., om daarna van schrik en ontzetting weêr in zijn graf te kruipen." In dat geval zullen wij den ouden heer Stavorinus dan ook maar in zijn graf laten rusten.

---

[1]) Deel I, pag. 228.

[2]) Deel I, pag. 227 enz.

Maar terug naar de Werf en wel om daar getuige te zijn van een brand. Het verhaal daarvan danken wij aan den korporaal Barchewitz, die met nog een korporaal en „dertig gemeenen" daarbij waakte, dat de kettinggangers, die in hun brandemmers water uit de rivier moesten aandragen, niet wegliepen. Het was den 24 Julij van 1721, dat des avonds ten zeven ure de vlam uit een der pakhuizen sloeg, waarin pek, teer, zeilen en scheepstouwen waren. Een geweldige vlam, die ook weldra een nabijstaand suikerpakhuis aangreep. Een ontzettende brand. Bovendien verspreidde zich de schrikmare door de stad, dat ze door de inlanders was gesticht. Geheel het gaarnizoen en de burgerij, van stad en vesting, snelden toe. De gloed en hitte waren zoo geweldig, dat „een klok die ver van het vuur, op ruime en vrije plaats, in het Vierkant hing, daardoor getroffen, haar klank verloor en later moest omgesmolten worden!" Batavia verkeerde in groot gevaar. In het Vierkant lagenvele bommen en gevulde granaten, en het suikerpakhuis brandde,met geweldige vlam, in de nabijheid. De hitte was onverdragelijk op het Vierkant. Zijn huizen werden bedreigd. Men moest de bommen en granaten wegbrengen, maar de poort kwam tegenover den brand uit. Niet zonder levensgevaar werden ze langs het brandende pakhuis weggedragen en op het bolwerk Groningen geborgen. Men werd door de onmiddelijke nabijheid der rivier den brand eindelijk meester, die zich hoofdzakelijk tot beide genoemde pakhuizen bepaalde [1]).

Stavorinus [2]) zegt ons, dat de betrekking van den equipagemeester, dien hij „commandeur en opper-equipagiemeester" noemt, „een der voordeeligste doch lastigste bedieningen op Batavia" was geweest, maar dat daarvan de voordeelen zeer verminderd waren, en de lasten slechts gebleven, sedert hij „een hoofd boven zich had gekregen." Vroeger was de equipagemeester ook vlootvoogd, hoofd der Indische marine; althans die boven hem, werd eerst sedert 1762 benoemd, als

[1]) Barchewitz pag. 589 en 590.
[2]) Deel I, pag. 241.

„hoofd der zeemagt," en was de vice-admiraal N. Houting. Deze had den rang van een raad van Indie, werd ook „edel heer" genoemd en nam plaats in den raad, doch beneden het jongste lid, en alleen om daar „in zaken die de zeevaart betroffen te adviseeren." Omtrent dien tijd werd „'t hoofd der krijgsmagt van Indien" ook van majoor [1]) tot brigadier bevorderd, met rang echter volgende „op dien van het hoofd der zeemagt."

Hij had onder zich als hoofdofficieren, een luitenant-kolonel en twee majoors te Batavia, ook zooveel op Ceylon; verder een majoor aan de Kaap de Goede Hoop en een op de Kust van Malabar. Een der majoors van Batavia „was teffens het hoofd der artillerie."

Onder den kommandeur en opper-equipagemeester stond een vice-kommandeur en equipagemeester, met rang van kapitein ter zee. Dan volgden de scheepshoofden, „die thans, vermits de Compagnie geen capiteinen of capit. lieutenants meer heeft, uit schippers, opper- en onderstuurlieden bestaan." De kapiteins ter zee, tot schippers gemaakt, hadden verder weder de rang van kooplieden! In 1770 waren er nog negenendertig die zich op Batavia ophielden, *„of in het land omvoeren."* [2])

Wij komen later daarop terug, thans zij het genoeg, dat onder de koopmansregering der Compagnie, de rangorde zeer eigenaardig, ook zeer naief ontleend was aan den handelstand. Opper-koopman, koopman, onder-koopman, boekhouder, assistent was de groote rangstandaard, waaraan een ieder zich te meten, — de rangladder, waarop ieder zijn sport in te nemen had. Slechts eenigen, die daar boven en buiten waren. Die daar beneden, waren hoogstens onderofficieren.

Stavorinus zeide, dat de betrekking van den opper-equipagemeester een der voordeeligste te Batavia was. Intusschen had de man, „voor drie jaren aangestelt," niet meer dan „140

[1]) Hij werd gewoonlijk kapitein Majoor genoemd, door de inlanders uitgesproken, als kapitein moor of moer.

[2]) Stavorinus, deel I, pag. 240 en 242.

gulden gage ter maand, en mogt geene hogere soldije winnen," volgens het generaal reglement van 31 Julij 1753 [1]), terwijl hij bij aanvaarding van zijn ambt de navolgende eed had af te leggen: „dat zij haar ampt getrouwelyck sullen bedienen, en dat zij gedurende dien tijd directe nog indirecte, door haar zelven nog door een ander, in 't minste geen particulieren handel, voor haar zelven nog voor de haaren ofte iemand anders zullen drijven, nog bij haar weeten zullen laten geschieden, nog ook eenige goederen voor haar zelven ofte anders dan voor de E. Compagnie herwaarts of derwaarts zenden, nog ook ter plaatse harer bedieninge ontfangen, of passeeren laaten of gedoogen, dat zulx met haar kennisse, door de suppoosten gedaan word, dienvolgende den particulieren handel in geenderley manieren te zullen conniveeren veel min favoriseeren en behulpzaam wezen, maar dat zij ter contrarie alle zoodanige particuliere verbode waren, haar en haare suppoosten, zo zij haar daarvan kennis doen voorkomende, zullen aanbrengen en leeveren daar 't behoort." [2])

Waarlijk, bij zulk een eed, op een tractement van honderd veertig gulden 's maands, nog een der „voordeeligste bedieningen op Batavia" te vervullen, getuigt zeer tegen de eerlijkheid en de eeden der toenmalige Compagnie's dienaren. En toch was het toen, vroeger en later, helaas, over het algemeen, althans met de meesten te Batavia, in Indië niet beter gesteld. Wel mogten de predikanten van Batavia in hun schrijven naar Holland (1777), onder de oorzaken „van verbastering in geloof en zeden," dan ook vermelden „ de menigvuldige lichtvaardige en roekelooze eeden die dagelijks in de Indien worden gedaan." [3]) Zij stelden daarom voor, „dat men jaarlijks eene leerrede moest doen in tegenwoordigheij van alle dienaren der

[1]) Arie Huijzers enz. pag. 241.

[2]) Recueil enz. Resolutie van den 28 November 1656 enz. voor den ontfanger, Equipagemeester, de cooplieden van 't fort, den licentmeester en het opperhoofd van Onrust.

[3]) Batavia enz. 1ste deel, pag. 55.

Compagnie, over 't gewigt van den eed, en de tijdelijke en eeuwige straffen, aan welke zij die hunnen eed schenden en daardoor het welzijn der maatschappije verraden, zich schuldig maaken." [1])

Wat zou ze gebaat hebben, die leerrede, bij het blijven van den toenmaligen stand van zaken. Bij een traktement toch, waarvan zij onmogelijk leven konden, en een strengen eed, die in alle mogelijke gevallen tegen ontrouw en stelen voorzag, — stelde de Compagnie haar dienaren in staat om naar alle kanten en straffeloos te stelen, gingen de grooten de kleinen daarin voor.

VIII.

Wij vervolgen onze wandeling en komen van de Werf op de aangrenzende visch-, vleesch- en rijstmarkten. Het tegenwoordige entrepot neemt niet alleen de vroegere Ankerwerf met haar ruime en soliede pakhuizen, waarin ook de suiker gestapeld werd, in, maar is nog verder zuidelijk langs de rivier uitgebouwd. Dat ingenomen gedeelte en het verdere langs de rivier tot aan de brug, was de ruimte welke de visch-, vleesch- en rijstmarkt van het oude Batavia besloegen.

De vischmarkt met haar hoog dak, was op palen boven de rivier gebouwd. Omtrent in het midden stond een huisje voor den afslager [2]).

Ook de vleeschmarkt, juister „twee vleeschhallen," [3]) stonden op den kant der rivier aan 't water, op paalen, beschooten met planken en gedekt met een pannen dak, zoodat alle vuilingheden gemakkelijk in de rivier konden worden geworpen. Tweemaal 's weeks werd er geslagt [4]).

Reeds onder Koen was de vischmarkt opgerigt en bij „ordre"

---

[1]) Batavia enz. pag. 56.

[2]) R. de Graaff enz. Oost Ind. spiegel pag. 4. Batavia enz. Ie Deel pag. 144.

[3]) Een van haar moet aan de Rotterdammerpoort gestaan hebben, althans later.

[4]) Als boven noot 2.

bepaald, „dat de visch bij 't gewigt ofte cattys zal worden verkocht" [1]).

Alle visch in zee, de rivier of elders in de wateren onder Batavia gevangen, moest naar die markt gebragt, mogt daar alleen verkocht worden. Het was den visschers, uit zee komende, verboden ergens aan te leggen, op boete van 3 realen, waarvan een derde voor den pachter. Zij moesten aanstonds naar de markt roeijen, waar hun visch, naar volgorde van aankomst, bij afslag aan de meestbiedenden verkocht werd [2]).

„Dit verkopen van de vis," zegt ons de Graaff, „duurd van des morgens ten tien tot 's namiddags ten vier uuren, konnende een iegelijk zijn genoegen van zee- of riviervis krijgen, en te marckt gaan na zijn beurs gesteld is" [3]).

De visschers werden na afslag onmiddelijk door den pagter der markt betaald, welke „van ider Rl. een dubbelde stuyver (mogt) aftrecken". De mijners of vischkopers, meest alle Chinezen volgens de Graaff, betaalden den pachter 's maands voor „ider visbank 2 realen." Daarvoor was de pachter verpligt hun een geschikte bank onder dak aan te wijzen [4]).

Gelijk de vischmarkt, het regt om te Batavia visch te verkoopen, waren ook de wateren die geacht werden onder Batavia 's jurisdictie te behooren, of het regt van visschen daarin, verpacht, en wel volgens conditien en voorwaarden van 16 Maart 1658. [5]) Deze verpachting geschiedde in twee perceelen. „Het eerste omvatte de groote Rivier van Jacatra en voorts alomme aan de oostzijde tot aan de Rivier Carawaan (Krawáng); en het tweede alle de wateren aan de westzijde tot Ontong Java, op verbeurte van 20 reaalen en van zijn vistuig voor iederen overtreder: alle deze boeten te verdeelen $^1/_2$ voor den officier, en de andere $^2/_3$ voor den pagter."

---

[1]) 11 Nov. 1624, Recueil enz. pag. 47.
[2]) Recueil enz. pag. 340. Supplementa ad pag. 31. Anno 1641.
[3]) Oost Ind. spiegel pag. 4.
[4]) Recueil enz. pag. 341.
[5]) Idem pag. 342.

„In al die wateren bewesten en beoosten van Batavia, gragten, sloten, poelen ook daaronder gerekend, mogt niemand buiten de pagt" op de gestelde boete visschen „als alleen met de hengel". Eigenaars mogten echter „in de sloten, gragten en rivieren in hare tuijnen op landen vissen, op zoodanige wijze als sullen goedvinden."

Reeds onder Brouwer was bij plakkaat verordend, „het vleesch van alderhande vee als varkens en groff vee niet hoger te verkopen als tegens 6 st. het ℔ [1]."

Toen stond het aan „ieder vrij vleesch te kopen, slagten en verkopen," mits de slager den pachter daarvan 's heeren geregtigheid betaalde. Bij te hooge taxatie kon de slager het den pachter toewijzen, of moest de baljuw van Batavia den twist beslechten [2]).

Er waren tien vleeschbanken, waarvan acht aan „8 bequaame vleeschhouwers vergunt werden." De twee andere banken waren ten behoeve van wildschutters [3]).

„In der Halle oder Fleischbank zu Batavia ist alle Tagen wild Schweinenfleisch zu bekommen", zegt Barchewitz [4]).

Van het groffe vee „moest den tienden penning 's Heren geregtigheidt betaald worden [5]). De slagters waren verpligt al het vee, waarvan de tiende penning aan den pachter voldaan was, „dat haar lieden toegebragt zou worden," voor de eigenaars te slachten en op hun bank te verkoopen. Als slachtloon ontvingen zij „voor een groot beest $1\frac{3}{4}$; een gemene beest $1\frac{1}{4}$; een vaers $\frac{3}{4}$; een hart $\frac{1}{4}$; een bok $\frac{1}{4}$ rd. Tevens was bepaald dat de eigenaars „der vetste en beste beesten de preferentie in 't slagten (zouden) hebben" enz. [6]).

De „Wildschutters met varkens, koebeesten, harte enz. ter

---

[1]) 7 Junij 1633. Recueil enz. pag. 64.
[2]) Idem.
[3]) 27 April 1653. Recueil enz. pag. 112.
[4]) Pag. 602.
[5]) 2 Junij 1623. Recueil enz. pag. 16.
[6]) Recueil enz, pag. 113 enz. 27 April 1653.

markt komende" waren ook verpligt „haar wijt te prijseeren en aan de pagter de impost te betaalen" [1].

Volgens de pachtvoorwaarden, had de pachter der vischmarkt boven zijn „dubbelde stuiver" van ieder reaal, welke hij den visschers uitbetaalde, „uitgezondert de javaanse vissers die acht stuijvers van de reaal moesten betalen, nog drie kroonen 's maands „van de visverkoopers die op de vismarkt zitten."

De pachter der vleeschmarkt had voor bankgeld nog boven den tienden penning of van 10 pond een halve kroon van ieder groot beest, van een bok of geit slechts een vierde kroon.

Die der rijstmarkt ontving van ieder persoon „die daar met rijst te vercoopen voor zit een halve kroon 's maands [2]."

Rijst mogt ook maar alleenlijk „op de publycque markt, ten waare speciaal schriftelijk consent van den heer president van schepenen" verkocht worden [3].

Zelf werd later „op de overtredinge daarvan een boete gesteld van 12 Rds. en daarenboven in de ketting geklonken te worden en zes maanden of langer aan de gemeene werken zonder loon te arbeiden" [4].

„Dwers — zoo verhaalt ons Nicolaus de Graaff [5], die daar vaak rondging, — tegen over de vismarkt ziet men de rijstmarkt, bijna op deselve wijse gebouwd, dog men vindt geen banken in deselve. Aan 't eene eijnde woond de Eik-meester, die twee maal in 't Jaar, namelijk in Soomer- en Loumaant alle maten en gewigten op 't stadhuis ten overstaan van twee schepenen, met de openbare Eik eikt, ontvangende voor ijder eik 6 stuivers. De mate met de welke de rijs wordt gemeten en verkogt, wordt van de Inwoonders Gantang genaamd en houd omtrent veertien pond rijs, en wordt gemeenlijk de maat voor 6 st. verkogt."

---

[1]) Recueil pag. 341. Supp. ad pag. 81, 1641.
[2]) Recueil enz. Ordonnantie 20 Dec. 1652, pag. 149 seqq.
[3]) Idem. Billet 15 April 1712, pag. 363.
[4]) Idem. Placaat 24 Febr. 1713, pag. 368.
[5]) Oost Ind. spiegel. pag. 4.

ook verpligt «haar wilt te prijseeren
pport te betalen" [1].
waarden, had de pachter der visschmarkt
rijfs" van ieder reaal, welke hij den
itgenaamt de javaanse vissers die acht
esten betalen, nog drie kroonen 's maands
die op de vismarkt zitten."
schmarkt had voor bankgeld nog boven
f van 10 pond een halve kroon van ieder
ook of gest slechts een vierde kroon.
ntving van ieder persoon «die daar met
zit een halve kroon 's maands [2]."
aar vleeschlijk «op de publycque markt,
rschelijk consent van den heer president
chte werken [3].
die overtredinge daarvan een boete gestelt
nboeren in de betingg geklonken te wor-
of langer aan de gemeene werken zonder

khaft aan Nicolaas de Graaff [4], die daar
en over de vismarkt ziet men de rijstmarkt,
e gebouwd, dog men vindt geen dunken
eene eijnde woond de Eik-meister, die twee
elijk in Soomer- en Loumaant alle maten
adhuys ten overstaan van twee schepenen,
t gilt, ontvangende voor ijder eik 6 stuy-
de welke de rijs wordt gemeten en ver-
de. Inwoonders Gantang genaamt en hout
nd rijs, en wordt gemeenlijk de maat voor

---

[1] supp. ol pag. 31, 1641.
[2] ordon. 20 Oct. 1652, pag. 140 supp.
[3] ord. 1733, pag. 563.
[4] Febr. 1714, pag. 368.

64

